

číslo 1 ■ 2023 ■ 22. ročník

História

REVUE O DEJINÁCH SPOLOČNOSTI

„Najväčšia podlosť v dejinách“ • Pohon na bosorky

Kúzlo bieleho športu • V siedmom nebi

Motorizácia Slovenska

XVIII. ročník konference

ČESKÉ, SLOVENSKÉ A ČESKOSLOVENSKÉ DĚJINY 20. STOLETÍ

9. - 10. KVĚTNA 2023

Filozofická fakulta UHK - Budova B (nám. Svobody 331, Hradec Králové)

TERMÍN REGISTRACE A POPLATKY:

Účastníci s příspěvkem: zaslání přihlášek do 10. 2. 2023
plnou verzi textu odevzdat do 10. 4. 2023
účastnický poplatek 500 Kč, platba na místě
(slouží pouze k zajištění zázemí konference a k úhradě nákladů na vydání sborníku)

Účastníci bez příspěvku: přihlášky od 1. 4. 2023 nebo na místě, vstup zdarma

Kontakt: Mgr. David Nykodým
konference.csdejiny@gmail.com

Konference je určena doktorandům a historikům mladší generace, kteří se zabývají různými historickými aspekty dvacátého století v českém, slovenském a československém dějinném prostoru. Tematické zaměření příspěvků je velmi široké, jsou tedy vítány i příspěvky s přesahem do středoevropského území. Jako v minulých letech, i letos budou všechny zaslání texty odborně komentovány a posléze pro plánovaný sborník recenzovány. Vedle diskuse, která bude následovat po každém bloku, organizátoři konference plánují nabídnout debatu za moderovaným kulatým stolem, které se zúčastní pozvaní historici, etablovaní odborníci na danou problematiku.

Tematický rámec konference

- politické dějiny
- sociální dějiny
- hospodářské dějiny
- gender studies
- komparativní dějiny
- historiografie

Organizační tým konference:

Akademický pracovník HÚ FF UHK
doc. PhDr. Veronika Středová, Ph.D.

Doktorandi HÚ FF UHK

Mgr. David Nykodým
Mgr. Dominik Šípoš
Mgr. Vít Zvěřina

Obsah 1/ 2023

3 Miroslav Fabricius / Editoriál

Putovanie dejinami

4 - 10 Katarína Bohová
**Od priateľa k nepriateľovi:
Taliansko na stranách
slovenských denníkov (1943)**

Človek a doba

11 - 17 Peter Bučka
**Kúзло športu: Počiatky
tenisu na Slovensku**

18 - 25 Miroslav Sabol
**Motorizácia: Budovanie cestnej
infraštruktúry na Slovensku**

Prvá strana obálky:

Stretnutie dvoch dám s tenisovými raketami v ruke
Zdroj: Journal des Demoiselles, 1. juillet 1903, č. 5307 : Toilette de Mmes Forcillon
Licencia: Public Domain

Príbehy

26 - 35 Jozef Leikert
**Červený Hemingway:
Návrat z emigrácie**

Čriečky

36 - 39 Tünde Lengyelová
**Šedé eminencie:
Mali ženy dejiny?**

Klenotnica slov

40 Jana Skladaná
Byť ako v siedmom nebi

Anotácie

41 Marcela Andoková – Daniela Hrnčiarová (eds.)
**Bežný život starých Rimanov
(Samuel Červeňanský)**

45 Viktória Rigová
**Mládež nad priepasťou.
Sociálna starostlivosť o
(nielen) problémovú mládež na
Slovensku v rokoch 1918 – 1945
(Ivan Kamenec)**

pěle-měle

48 Luiza Blaha – kráľovná
ľudového divadla

Milí čitatelia,
História, o. z., ktorá vydáva časopis *História* v posledných mesiacoch realizovala viaceré opatrenia na úsporu financií. Cieľom bolo optimalizovať chod občianskeho združenia tak, aby sa minimalizovali dopady na čitateľov. Situácia sa však nezlepšila. Pandémia Covidu-19 a vojna na

Ukrajine negatívne zasiahli trh s médiami. Zdražiel všetok materiál potrebný pre výrobu časopisov, klesla inzercia, komunikácia s inzertnými klientami sa utlmila, zanikli novinové stánky, výrazne sa obmedzil, či zanikol, predaj časopisov v sieti obchodných reťazcov a dokonca i v kníhkupectvách. Kríza teda postihla nielen výrobu, ale aj odbyť periodík. Niektoré časopisy znížili periodicitu, iné znížili platy zamestnancom, resp. zredukovali počet redaktorov, zmenili formát či kvalitu papiera. To sa logicky premietlo do zvýšenia ich predajných cien. Tieto problémy neobišli ani náš časopis. Navyše sa objavili niektoré špecifiká. Predovšetkým strata možnosti uchádzať sa o dotácie v dôsledku zrušenia podpory pre vydávanie odborných časopisov pre zamestnancov škôl a školských zariadení a časopisov pre deti, žiakov a poslucháčov škôl a školských zariadení na ministerstve školstva. *História* sa nemôže uchádzať ani o príspevok z Fondu pre podporu umenia, pretože odbor história sa nenačádza v portfóliu oprávnených žiadateľov o príspevok.

Z uvedených dôvodov od prvého čísla ročníka 2023 zavádzame viacero zmien, ktoré budú pre čitateľov znamenať zmenu návykov. Tlačnú podobu jednotlivých čísel *Histórie* ročníka 2023 síce zachováme, no doručíme ju záujemcom za cenu zodpovedajúcu skutočným tlačovým nákladom. Čím viac odberateľov a sponzorských príspevkov získame, tým bude cena nižšia. Jej konkrétnu výšku uvedieme pri každom novom čísle na stránke <https://ehistoria.sk>. Odberatelia zároveň zadarmo dostanú jednu knižnú publikáciu z našich skladových zásob. V snahe získať finančné prostriedky na vydávanie časopisu pristúpili sme k predaju kníh. Na stránke <https://ehistoria.sk> je pre Vás pripravená pestrá ponuka novej i staršej literatúry, ktorú nepretržite dopĺňame. Pri objednávke ľubovoľnej publikácie, môžete ako bonus získať tri čísla *Histórie* z ľubovoľných ročníkov (od roku 2001), a to až do vyčerpania zásob. Ponuka sa nevzťahuje na roky 2023, 2022 a 2021. Vybrané čísla Vám doručíme za cenu poštovného, v prípade osobného odberu zadarmo. V priebehu roka pristúpime k ďalším opatreniam, o ktorých Vás budeme samozrejme informovať. Zároveň Vás prosíme, ak Vám to finančná situácia umožňuje, podporte vydávanie *Histórie*. Peňažný príspevok zasielajte na účet: **SK19 0900 0000 0051 1133 5703**.

M. Fabricius

Od priateľa k nepriateľovi

Taliansko na stranách slovenských denníkov (1943)

KATARÍNA BOHOVÁ

A Ty ... Čo robíš?
Taliansky propagandistický plagát
(Salò, 1944)
Zdroj: Profimedia

V predvečer Vianoc 1943 sedel bývalý minister zahraničných vecí fašistického Talianska, zať Benita Mussoliniho, gróf Galeazzo Ciano, vo väzení. Čakajúc na svoj trest smrti premýšľal nad osudom Talianska, o jeho úlohe vo vojne a do svojho posledného denníkového záznamu si napísal: „Podle mého názoru počala italská tragédie v srpnu r. 1939 (...) Neexistoval podle mého názoru žádný důvod, abychom se vážali na život a na smrt s osudem nacistického Německa.“ (Ciano, 1948: 515)

Benito Mussolini
Zdroj: Profimedia

V tom čase sa však Taliansko už zmietať vo vojne na vlastnom území. Zo severu obsadené nemeckým Wehrmachtom na čele s novovytvorenou fašistickou Republikou Salò, na juhu jednotkami Spojencov a ustanovenou kráľovskou vládou, ktorá už bojovala po boku antihitlerovskej koalície. K takémuto prechodu od vrelých priateľstiev k vzájomnému nepriateľstvu však nedošlo okamžite. Taliansko muselo prejsť komplikovaným procesom vojensko-strategických, politických a diplomatických zvrátov. Ten intenzívne pozorovali aj vládne kruhy na Slovensku, keďže sa v období 1939 – 1945 nachádzali v pozícii nemeckého satelita.

Slovenský štát krátko po svojom vzniku podpísal 18. marca 1939 tzv. *Ochrannú zmluvu* s nacistickým Nemeckom. Režim sa ňou zaviazal koordinovať svoju zahraničnú politiku v zhode s nemeckými potrebami. To priamo determinovalo aj filter zahraničnopolitických nepriateľov. Rovnakým spôsobom sa kreoval aj obraz priateľa. Na prvom mieste reprezentovaný nacistickým Nemeckom – garantom existencie Slovenského štátu – a spolu s ním aj väčšinou spriatelnených štátov. Patrilo sem najmä fašistické Taliansko, ktoré sa chápalo ako silná veľmoc a kľúčový nemecký spojenec. Na jeseň 1940 boli tieto väzby ešte podčiarknuté prístupom Slovenska k vojensko-politickej štruktúre Os Berlín – Rím – Tokio.

Po vstupe Talianska do vojny v júni 1940 slovenské printové médiá písali: „*Dávame sa na pochod pleco pri pleci s nemeckým a talianskym národom. Slovenský národ pod zástavou samostatnosti podáva statočne ruku svoju, srdce svoje i dušu svoju nemeckému a talianskemu národu. Nech žije Adolf Hitler, nech žije Benito Mussolini, nech žije Dr. Tiso*“ (Hlinkova garda, 1940).

Jednotlivé redakcie inštruoval režim v zmysle oficiálnej propagandy. Aj v roku 1941 svojim kultúrno-mediálnym orgánom priamo odporúčal prostredníctvom inštitúcie Úradu propagandy písať „veľa a sympaticky o Taliansku“ (ŠATT, 1943)

Zvrat na frontoch a nepopulárny taliansky diktátor

Na začiatku roka 1943 zažili armády nacistického Nemecka na východnom fronte závažnú porážku, ktorá predznamenovala budúci vývoj na frontoch druhej svetovej vojny. Znamenala zmenu silových pomerov v prospech Spojencov. Oficiálne oznámenie kapitulácie pri Stalingrade bolo zároveň aktom, ktorý otriasol vojenskou reputáciou nacistického Nemecka a možnosť jednoznačného víťazstva Tretej ríše začala byť relatívna.

Na jar 1943 sa už situácia začínala dotýkať aj priamo talianskeho vnútrozemia. Obyvatelia čoraz zreteľnejšie dávali najavo svoju nespokojnosť, narastajúce psy-

chické, fyzické či hospodárske vyčerpanie z vojny a túžbu po jej ukončení. V máji anglo-americké invázne jednotky vytlačili posledných členov nemecko-talianskej armády z Tunisu. Dňa 13. mája 1943 vojská Osi v severnej Afrike definitívne stratili svoje pozície a 10. júla sa Spojenci vylodili už priamo na Sicílii.

Taliansko, medzičasom decimované prudkými ofenzívnymi náletmi, začalo v zákulisí hľadať východisko ako sa odpútať od zväzujúceho spojenectva s nacistickým Nemeckom a prikloniť sa k členom antihitlerovskej koalície s vidinou vyjednaní lepšej pozície pri mierových rokovaníach. Podľa záverov spojeneckej konferencie v Casablance z januára 1943 Taliansko stratilo vyhliadky na uzatvore-

nie separátneho prímeria a týkal sa ho princíp bezpodmienečnej kapitulácie.

Benito Mussolini a koncept talianskeho fašizmu už vo verejnosti značne strácali na prestíži. Domáce obyvateľstvo obviňovalo Duceho zo zavlečenia krajiny do vojny. V kľúčový deň posledného zasadania Veľkej fašistickej rady, 24. júla 1943, Mussolini vraj dokonca vyhlásil, že je tou najnenávidenejšou osobou v Taliansku. (Lamb, 2019: 39)

Opozičné aktivity napokon vyvrcholili v noci z 24. na 25. júla 1943. Členovia Veľkej fašistickej rady sa po dramatickom rokovaní uzniesli na vyslovení nedôvery Mussolinimu. Keďže podľa ústavy a *leggi fascistissime* sa fašistický diktátor naďalej formálne zodpovedal osobe panovníka, vyzvali kráľa Viktora Emanuela III., aby na základe zákonodarstva, ktoré mu ešte od čias revolúcie 1848 dávalo značné právomoci, prevzal velenie nad ozbrojenými zložkami a ujal sa svojej moci. Fakticky to znamenalo zosadenie Musso-

liniho a pád 21 rokov trvajúceho fašistického režimu v Taliansku. Nasledujúci deň, 25. júla 1943, kráľ nariadil uväzniť Mussoliniho a vytvorením nového konštitučného kabinetu poveril piemontského maršala Pietra Badogliu.

soliniho sa hovorilo o jeho nepriaznivom zdravotnom stave: „V politických kruhoch sú toho názoru, že Duceho odstúpenie dá sa pripísať jeho zdravotnému stavu. Duce bol v poslednom čase nemocný.“ (Po odstúpení, 1943: 1)

Dôležitými v kontexte týchto zmien boli deklarácie, že Taliansko naďalej ostáva kľúčovým nemeckým spojencom a pokračuje vo vojne po boku Osi: „Zprávy z celého sveta obmedzujú sa v konkrétnych údajoch na informácie z Ríma (...) Jasné a smerodajné je to, čo svetu bolo oznámené v proklamácii kráľa a cisára Viktora Emanuela a maršala Badogliu. Podľa nich Taliansko vojnu vedie ďalej a verne vytrvá pri danom slove“ (Veľké zmeny, 1943: 1)

Na druhej strane domáca tlač chápala aj napätie a očakávania, akú dohru bude mať situácia v Taliansku na nálady v slovenskej spoločnosti. Čitateľovi sa prihovárал v *Gardistovi* autor úvodníka. V snahe v predstihu upokojiť verejnú mienku tvrdil, že atmosféra v Taliansku nijakým spôsobom nemôže ovplyvniť aktuálny kurz Osi. Naznačoval, že obyvatelia Slovenska nemusia v dôsledku týchto udalostí rozmýšľať nad otázkami vnútropolitckej či zahraničnopolitickej stability. Podčiarkol väzby Slovenskej republiky na Tretiu ríšu a jej spojencov, čo malo

byť ubezpečujúcim odkazom nielen do vnútra, ale implicitne aj smerom k nacistickému Nemecku: „A i keď chápeme, že skúška, ktorou teraz prechádza tento národ, je nesmierne ťažká, nemôže ho natoľko pozbaviť rozmyslu, aby si šiel po ortiel k nepriateľovi. (...) Slovenský národ však s pevnou dôverou hľadá do budúcnosti. Vo vedomí svojej pravdy neoblomne je odhodlaný vytrvať po boku svojich spojencov (...) Ako bolo v posledných dňoch vyzdvihnuté už i v prejavoch vedúcich mužov Slovenska, slovenský národ ničím sa nedá znervózniť, ničím sa nedá pomýliť, lebo vie, že nielen otázkou cti, ale aj otázkou slobody je vytrvať na ceste 14. marca. Sme všetci presvedčení, že v Taliansku ide o čiste vnútornú vec, ktorá síce má veľký význam, ale nemá vplyv na zahraničnú politiku a na účasť vo vojne, lebo v týchto veciach Taliansko ostáva i naďalej nezmenené.“ (Veľké zmeny, 1943: 1)

V snahe bagatelizovať váhu prevratu v Taliansku sa niesli aj nasledujúce príspevky. Slováč opierajúc sa o vyjadrenia komentátora Rímskeho rozhlasu vyhlavoval, že „zmena vlády nebola ani revolúciou, ani štátnym prevratom, ale ústavnou krízou ústavne vyriešenou.“ (Úloha nového, 1943: 1 – 2)

Badogliova zrada

Počas nasledujúceho obdobia sa Taliansko pokúsilo nadviazať kontakt so Spojencami. V tom čase 72-ročný maršal Badoglio, ktorý zo strachu pred Nemcami a ich odvetou dlho otáľal so začatím mierových rokovaní, sa napokon aj na nátlak kráľa odhodlal. Vyslal tajnú misiu k členom antihiterskej koalície, ktorá im mala oznámiť taliansky zámer vystúpiť z vojny a opustiť pozície nemeckého spojenca. Výsledkom bola dohoda o prímerí, podpísaná 3. septembra 1943 v sicílskej dedine Cassibile. *De facto* znamenala bezpodmienečnú kapituláciu Talianska. Verejnosť sa z rozličných diplomaticko-vojenských príčin oficiálne dozvedela o uzatvorení prímeria až 8. septembra 1943. Nacistické Nemecko v snahe zachovať fašistický režim a svoje teritória na Apeninskom polostrove reagovalo vytvo-

rením bábkového kolaborantského režimu na severe krajiny. Ustanovilo Taliansku sociálnu republiku so sídlom v Salò (*Republika Salò*) na čele s diktátorom B. Mussolinim, ktorého sa Hitlerovi podarilo v septembri 1943 oslobodiť z internácie.

Tento akt „prebehnutia“ kľúčového nemeckého spojenca na opačnú stranu „barikády“ mal bezprostrednú odozvu v zahraničí, Slovensko nevynímajúc. V slovnej zásobe masovokomunikačných prostriedkov začal rezonovať v súvislosti s Talianskom a Badogliovým režimom pojem „talianska zrada“, „zrada talianskej“ či „Badogliovej vlády“.

Prvé informácie slovenskému recipientovi sprostredkovalo spravodajstvo bratislavského rozhlasu už vo večerných hodinách. Aj v nasledujúcich dňoch sa pozornosť denníkov prostredníctvom rozsiahlych článkov a komentárov titulných strán obracala prioritne na Taliansko. V novinách môžeme čítať: „Deň 8. septembra bude čiernym dňom talianskych dejín. Tohto dňa vydaly taliansky kráľ a talianska vláda svoj taliansky národ na milosť a nemilosť nepriateľa (...) Dňa

Vylodenie amerických a britských jednotiek na Sicílii (júl 1943)
Zdroj: ČTK

Dohoda o prímerí (Cassibile, 3. 9. 1943)
Zdroj: Profimedia

vali tiež informácie o vytvorení Republiky Salò a razantných vyhláseniach jej predstaviteľov, ktorí sľubovali odvetu všetkým „zradcom“. Slovenská republika novú vládu na severe Talianska oficiálne uznala 27. septembra 1943. V tomto duchu sa niesli masovo produkované texty v tlači aj nasledujúcich dňoch.

Z hľadiska vystúpení predstaviteľov režimu na Slovensku boli však dôležité výroky predsedu vlády Vojtecha Tuku na zasadnutí ministerskej rady. Tuka oboznámil prítomných členov so správami talianskeho vyslanca Cortese a maršala Badogliu. „Napriek všetkým námahám talianska obrana zlyhala, invázia je v behu a Taliansko už nemá sily k odporu. Za týchto podmienok Taliansko už nemohlo prevziať zodpovednosť za pokračovanie vo vojne a obrátilo sa na nepriateľa so žiadosťou o prímerie. (...) Niet nijakej príčiny zmeniť doterajšiu líniu, tým menej, keďže aj v novej situácii nemáme pochybnosti, že Nemci úspešne skončia vojnu. Slovenský národ vydrží aj naďalej verne po boku Nemecka vo vojne.“ (Predseda slovenskej vlády, 1943: 1)

8. septembra talianska vláda oznámila ústami svojho šéfa maršala Badogliu, že Taliansko bezpodmienečne skladá zbrane. (...)“ V súvislosti s nacistickým Nemeckom sa vytváral naratív, v ktorom sa tvrdilo, že ríšske vedenie tento obrat nijak nezaskočil. Talianske zábery jeho členovia prezieravo odhadli a ešte v predstihu dokázali zabezpečiť opatrenia na stabilizovanie ofenzívnych operácií, a to aj v prípade, že Taliansko podpíše separátne prímerie: „Kapitulácia sa označuje za zradu talianskeho kráľa a cisára a jeho ministerského predsedu na nemeckom spojencovi a na talianskom národe. (...) Z dobre informovaných berlínskych kruhov na Wilhelmstrasse sa však oznamuje, že tento krok kráľa a maršala Badogliu neprekvapil ríšsku vládu a Nemecko urobilo všetky bezpečnostné opatrenia, potrebné na zaistenie Nemecka a jeho spojencov a na pokračovanie vo vojne až do konečného víťazstva. (Taliansko kapitulovalo, 1943: 1) V denníku *Gardista* sa preexponovanou rétorikou dokonca písalo o „najväčšej podlosti v dejinách“. (Najväčšia podlosť, 1943: 1)

V novinách sa objavovali komentáre prezentujúce slovenský postoj k vzniku-

tej situácii. Vyplývalo z nich, že z hľadiska perspektívy vývoja na Slovensku odstúpenie Talianska z nemeckého spojenectva iba vyjasňuje dlhodobu neprehľadnú situáciu. Podľa vyjadrení tlače tieto informácie v domácej verejnej mienke nevzbudili významnejšie reakcie ani vášne.

Redakcie novín následne presviedčali domácich recipientov, že kapituláciou Talianska sa vojna neskončila. Poskyto-

Pietro Badoglio s americkým generálom Dwightom D. Eisenhowerom na palube britskej bojovej lode Nelson
Zdroj: Profimedia

Vyhlásenie vojny – „dve Talianská“

Keďže podľa dohody o prímerí z 3. septembra 1943 sa budúca podoba mierových podmienok pre Taliansko mala odvíjať v priamej závislosti od angažovanosti Talianska v boji proti nemeckému nacizmu, vláda, opäť po určitom váhaní, vyhlásila Nemecku 13. októbra 1943 vojnu. Tým sa oficiálne začlenila medzi štáty bojujúce po boku antihitlerovskej koalície.

S informáciami o talianskom vyhlásení vojny prišli denníky 14. októbra 1943. Nemecko sa malo, podľa tvorcov propagandy, na krokoch talianskej kráľovskej vlády už iba zabávať. Slovenská tlač v podstate pristúpila na stratégiu kombinácie rozhorčenia, skepticizmu a zároveň zosmiešňovania svojho „nového nepriateľa“. Zastrešujúcimi a podpornými pre daný diskurz však mali byť aj výroky predstaviteľov iných štátov. So značnou

dávkou irónie sa malo vyjadrovať napríklad Turecko, ktoré akt vyhlásenia vojny považovalo za „politickú komédiu“. Severotalianská vláda označila Badogliov počin za „gesta šialenca“, ktoré prinesie Taliansku len ďalšiu vojnu a hanbu. (Talianska tlač, 1943: 2) Podobná kritika neminula ani kráľa Viktora Emanuela III. Legitimitu takémuto obrazu mali dodávať navyše správy, podľa ktorých aj medzi Spojencami panovala nedôvera voči Taliansku.

Slovenská tlač v týchto fázach prechodu už definitívne vytvorila v rámci propagandy dichotomickú štruktúru. Tlačové pokyny z jesene 1943 hovorili, aby noviny rozlišovali medzi „fašisticko-republikánskym Talianskom a dynastiou a jej vládou, ktorá po zrade vypovedala Nemecku vojnu.“ (Kubík, 2010: 263) Obsah periodickej tlače bol determinovaný aj stanoviskami Ochrannej zmluvy z marca 1939. Na jednej strane existovalo

Benito Mussolini s nemeckými výsadbármi, ktorí ho vyslobodili z hotela v pohorí Gran Sasso kde bol uväznený (september 1943)

Zdroj: ČTK / UP

novovytvorené „priateľské Taliansko“ na severe krajiny so všetkými pozitívnymi atribútmi, ktoré si masové prezentovanie spojeneckých väzieb vyžadovalo. Na strane druhej z ďalšej územnej časti pôvodného spriateleneho štátu sa počas necelých troch mesiacov stal „nepriateľ“.

Je tiež príznačné, že na udalosti v Taliansku, od obdobia prevratu v lete až po koniec roka 1943, v slovenskej tlači žiadnym spôsobom priamo nereagoval verejným vystúpením ani prezident Jozef Tiso. Nakoniec, ešte dlho trvalo, kým sa v Taliansku definitívne skončila vojna. Večné mesto – Rím – bolo oslobodené až na jar 1944. V krajine sa bojovalo až do mája 1945.

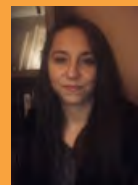

Mussolini pri nástupe do lietadla Fieseler Stork po svojom oslobodení
Signal, 2. 11. 1943
Zdroj: ČTK / ullstein bild

Odkazy:

CIANO, Galleazo. (1948). *Cianův deník 1939–1943*. Praha: Melantrich, 526 s.
Hlinkova Garda prejavuje sympatie Taliansku (1940, 14. jún). In *Gardista*, roč. 2, č. 4, s. 6
KUBÍK, Petr. (2010). *Slovensko-talianske vzťahy 1939 – 1945*. Bratislava: Ústav pamäti národa; Pamäť národa, 355 s. ISBN 978-80-89335-34-3.
LAMB, Richard. (2019). *Válka v Itálii 1943 – 1945*. Praha: Naše vojsko, 389 s. ISBN 978-80-206-1760-6.
Najväčšia podlosť v dejinách: Dlhé týždne pripravovaná zrada. (1943, 10. september). In *Gardista*, roč. 4, č. 208, s. 1

Po odstúpení Mussoliniho mimoriadny stav v Taliansku. (1943, 27. júl). In *Slovák*, roč. 25, č. 168, s. 1
Predseda slovenskej vlády o novej situácii. (1943, 11. september). In *Slovák*, roč. 25, č. 208, s. 1
ŠATT (Štátny archív Trnava), fond OÚ Piešťany, kartón 102, spis 95/43 prez. tlačové pokyny v roku 1943
Talianska tlač k Badogliovmu vyhláseniu vojny Nemecku: Badoglio a kráľ priniesli národu novú hanbu. (1943, 16. október) In *Slovák*, roč. 25, č. 238, s. 2
Taliansko kapitulovalo (1943, 9. september). In *Gardista*, roč. 4, č. 207, s. 1
Úloha nového talianskeho režimu: sústrediť všetky sily na záchranu Talianska. (1943, 29. júl) In *Slovák*, roč. 25, č. 170, s. 1-2
Veľké zmeny v Taliansku. (1943, 27. júl). In *Gardista*, roč. 4, č. 169, s. 1

Mgr. Katarína Bohová (1992) vyštudovala program učiteľstvo akademických predmetov v kombinácii: história – slovenský jazyk a literatúra na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. V súčasnosti je internou doktorandkou na Katedre všeobecných dejín Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Zaoberá sa dejinami diskriminačných diskurzov vo verejnom priestore. Skúma ich vo vzťahu k etnikám, menšinám, rasizmu, antisemitizmu a primárne sa zameriava na „obraz nepriateľa“ v moderných dejinách. Venuje sa tiež téme holokaustu na Slovensku 1939 – 1945.

Kúzlo športu

Počiatky tenisu na Slovensku

PETER BUČKA

Pohľad na tenisové ihrisko v Modre-Harmónii (1917)
Zdroj: SNK

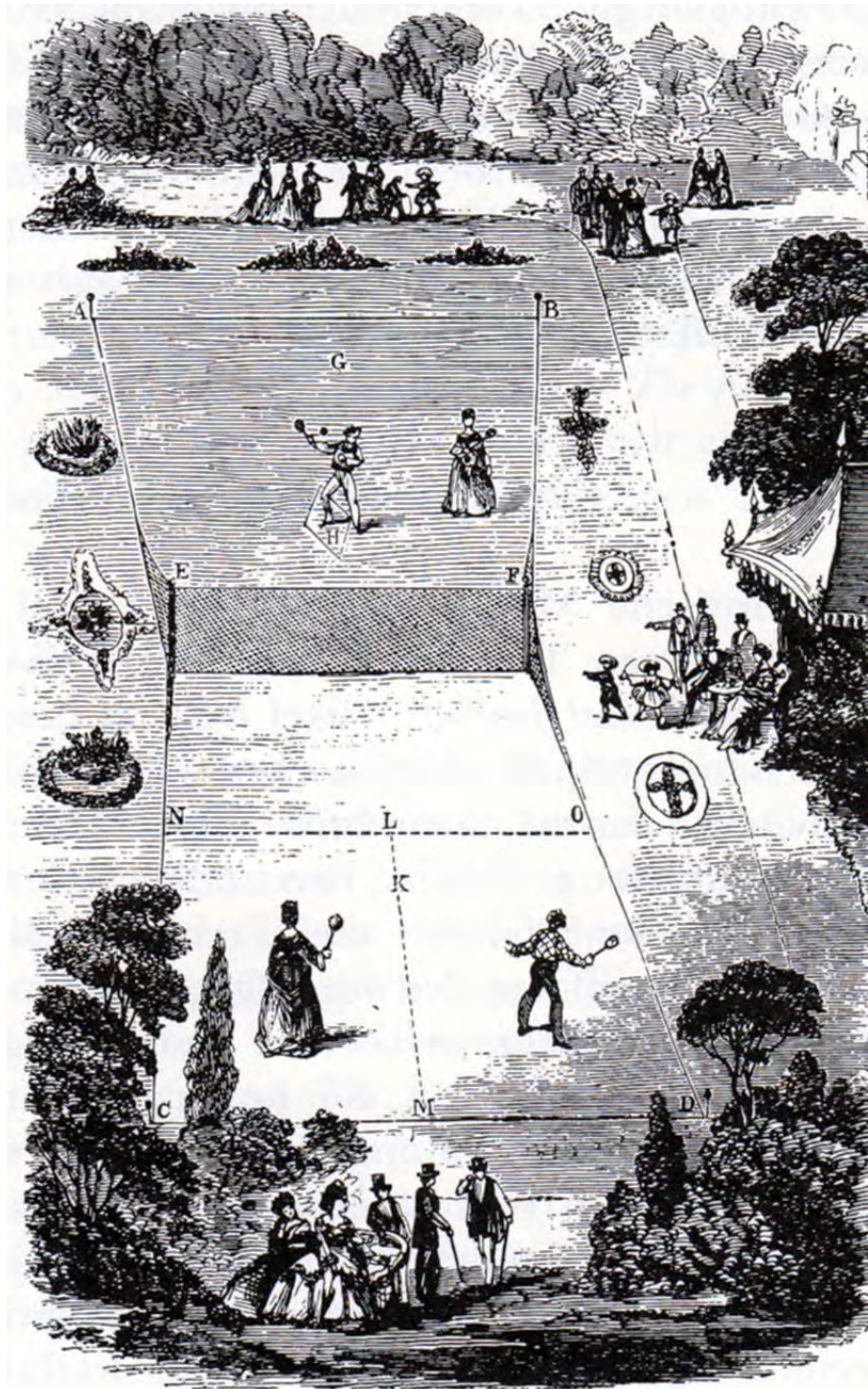
Hoci tenis patrí na Slovensku do kategórie najpopulárnejších športov dodnes nemá ucelene spracovanú svoju históriu. Príčiny môžeme hľadať najmä v povojnovej situácii. Predstavitelia nového režimu mu dali nálepku buržoáznej aktivity, a tak sa biely šport dostal na okraj záujmu športového hnutia. Až začiatkom sedemdesiatych rokov, keď prišli prvé medzinárodné úspechy, ktoré komunistický režim v Československu súrne potreboval, bol postupne zobratý na milosť. Skôr ako sa budeme venovať prvým krokom tenisu na Slovensku, pripomeňme si jeho počiatočný vývoj a cesty, ktorými prišiel k nám.

Prvé kroky

Najpravdepodobnejšie vysvetlenie pojmu tenis pochádza z francúzskeho slova „teniz“- berte chytajte, tu máte. Tento názov od Francúzov prevzali Angličania

a písali ho anglicky ako „tennis“. Takto pomenovali celú hru. Zaujímavé je, že prvé pravidlá tejto športovej hry si nechal patentovať v roku 1874 anglický major Walter Clopton Wingfield. Podo-

rys ihriska sa podobal presýpacím hodi-nám. Pri základných čiarach bolo širšie, pri sieti užšie. Základné čiary boli 9,15 m dlhé a smerom k sieti sa zužovali na 6,37 m. Sieť bola vysoká 1,5 m. Samotná

Skica tenisového kurtu. Návrh Waltera Clopton Wingfielda (1874)
Zdroj: Wikimedia Commons
Licencia: Public Domain

Uhorska, keďže Slovensko bolo v tom čase jeho súčasťou, sa prvé pravidlá tenisu dostali zásluhou Todora Kertésza v roku 1878. Prvý tenisový kurt dal na našom území postaviť začiatkom osemdesiatych rokov 18. storočia arciknieža Fridrich Habsburský v parku svojho Grassalkovičovho paláca. Dnes je tu sídlo prezidentky. Aby sme boli presní, postavil ho Angličan Harry Peary, ktorý bol u arcikniežaťa *hetzmeistrom* a staral sa o poľovnícky revír. Pri návštevách hodnostárov z Viedne alebo Budapešti ich pozývali na partiu tenisu. Česť podávať tenisové loptičky mali dôstojníci nižších hodností. Tento kurt bol vzorom pre vznik ďalších. Takýto športový stánok dali postaviť dôstojníci z kadetskej školy rakúsko-uhorskej armády v Holíči a Košiciach. V roku 1896 ich nasledovali dôstojníci 48. pešieho pluku v Komárne. Ďalšími boli v roku 1897 dôstojníci zo 72. pešieho pluku v Bratislave, v roku 1898 dôstojníci zo 16. honvédskeho pluku v Banskej Bystrici a v roku 1899 sa pridali vojaci z 38. honvédskeho práporu v Levoči. Začiatkom nového milénia urobili podobný krok príslušníci z 29. streleckého práporu v Spišskej Novej Vsi, v roku 1909 zo 71. pešieho pluku v Trenčíne a napokon, v roku 1910, aj vojaci zo 62. pluku v Šahách. Ovládať koňa, šablú, dobre tancovať a hrať tenis patrilo v rakúsko-uhorskej armáde k cnostiam dôstojníkov.

Spoločne s vojakmi sa tenisu začala venovať aj miestna honorácia. Takmer súčasne ako začali vznikať tenisové ihriská vo vojenských posádkach, vystavala aj požiadavka na ich výstavbu v kúpeľných mestách. Prvý takýto dvorec vybudovali v roku 1891 v Piešťanoch, potom nasledovali: kúpele Sliač (1898), Vyšné Hágy (1903) a v roku 1906 aj Čiernohorské kúpele. Osobitú kapitolu tvoria súkromné tenisové ihriská, ktoré si koncom 19. storočia zriadila šľachta. Začiatkom 20. storočia prevzala štafetu mestská inteligencia.

Tenisová spoločnosť na tenisovom kurte v parku Grassalkovičovho paláca. Prvý zdola sedí arciknieža Fridrich Habsburský
Zdroj: archív autora

Samotná hra ani zďaleka nepripomínala zápolenie terajších aktívnych tenistov. Nad potrebou „prevalcovať súpera“ prevažovala snaha precítiť vlastnú hru. Tomu zodpovedalo aj z dnešného pohľadu netenisové oblečenie aktérov turnaja. Po kurtoch sa pohybovali páni v oblekoch a bielych košeliach s naškrobeným golierom, motýlikom a klobúkom. Dámy hrali v dlhých róbach, dbajúc na každý detail svojej garderóby. Držiac v ruke tenisovú raketu čakali či nepriletí lopta, aby ju vzápätí vrátili spoluhráčovi na druhej strane siete. Zadýchanie alebo dokonca spotenie pri takomto štýle hry nehrozilo.

Združovanie

Záujem o tenis rástol a dostával organizovanú podobu. Prvý spolok, ktorý sa venoval tenisu, založili v roku 1899 v Banskej Bystrici pod názvom Besztércebányai Sport Club (BSC). Nasledoval Az Iglói lawen-tenis egylet (ILTE), ktorý založili v roku 1901 v Spišskej Novej Vsi. Do roku 1907, keď bol v Budapešti založený Maďarský tenisový zväz (MLSz), boli na Slovensku registrované tieto kluby: v Spišskej Novej Vsi – Honti SC (1902), v Komárne – KAC (1902), v Košiciach – KAC (1903), v Banskej Štiavnici – Selmečbánya SE (1906), v Kremnici Körmöcbányai SE (1906), v Starom Smokovci – Tatra club (1906) a v Hlohovci – Galgóci SE (1906). Z pätnástich zakladajúcich členov MLSz boli tri zo Slovenska, a to: KAC, Honti SC a Galgóci SE. Ostatné kluby pristúpili k zväzu dodatočne. Na rozdiel od južnej časti Uhorska, kde sa už organizovali turnaje, na Slovensku sa hrali v tom čase len miestne podujatia. Organizáciu väčších turnajov obmedzoval najmä počet kurtov. V tejto oblasti najvýraznejšie napredovali športové kluby Pozsonyi Hajós Egyesület – PHE a Pozsonyi Torna Egyesület – PTE, ktoré si v Petržalke postavili niekoľko kurtov. Práve PHE

zorganizoval v roku 1908 prvý turnaj na Slovensku. Dochovalo sa aj meno – stal sa ním J. Skála. PTE v roku 1910 zrealizoval prvý medzinárodný turnaj, na ktorom štartovali viacerí poprední tenisti, medzi ktorými nechýbal ani najlepší uhorský tenista Béla Kehrling. Tento rodák zo Spišskej Belej začínal s tenisom v ILTE, ale podobne ako väčšina vtedajších špičkových športovcov zo Slovenska sa presťahoval do Budapešti.

Tenis v snahe dosiahnuť vyššiu výkonnosť hráčov menil svoju tvár. Rýchlosť hry sa stále stupňovala a menili sa aj údery. Klasický drajv sa hrával po

postupne začali hráči vracieť loptičku krátkym úderom takmer hneď po odskoku, čo zrýchlilo hru. Rýchlejšia hra si vyžadovala rýchlejších hráčov a lepšiu hernú techniku. Tenis prestal byť len spoločenskou záležitosťou. Organizovanie podujatí bolo ďalším impulzom pre vznik nových klubov. V roku 1909 založili tenisti spoločne s futbalistami Zsolnai testgyakorlök köre v Žiline a potom aj v ďalších mestách. Tenis, ako vidieť, sa pestoval nielen v špecializovaných spolkoch, ale prenikal aj do štruktúr klubov, ktoré sa pôvodne zameriavali na iné športové aktivity. V roku 1913 sa národné tenisové zväzy zlúčili do Medzi-

národnej tenisovej asociácie – FILT. Potom však prišla svetová vojna a väčšina kurtov zarástla trávou.

Po prevrate

Po prvej svetovej vojne sa Slovensko stalo súčasťou Československej republiky (ČSR). V západnej časti spoločného štátu bol šport na vysokej organizačnej úrovni už v predošlom období, a tak nečudo, že podnety na ďalší rozvoj odvetvia prichádzali práve z tejto časti spoločného štátu. V duchu nových pomerov si Česká lawn-tenisová asociácia, ktorá bola založená už v roku 1906, zmenila názov. Od roku 1920 organizovala Československá lawn-tenisová asociácia (ČSLTA) národné majstrovstvá. V tom istom roku si založili Nemci vlastný zväz pod názvom Deutscher Lawn-Tennis-Verband (DLTV) Aby mohli nemeckí tenisti štartovať na medziná-

rodných podujatiach, vstúpil DLTV do ČSLTA. Na Slovensku mal tenisový odbor Karpathenverein, v rámci ktorého vykonávalo činnosť niekoľko tenisových skupín: v Kežmarku, Spišskej Sobote, Dobšinej a Matejovciach. Od roku 1926 organizoval Karpathenverein z poverenia DLTV každoročne, koncom júna, medzinárodný tenisový turnaj v Starom Smokovci. Oveľa početnejšie zastúpenie mali na Slovensku maďarské športové kluby, ktoré spočiatku zostali mimo ČSLTA. Keď táto, v roku 1923, vydala pre svoje subjekty nariadenie, ktorým zakázala hrať na podujatiach PTE, museli sa maďarské kluby novej situácii podriaďiť. V roku 1928 si maďarské športové kluby na stretnutí vo Vysokých Tatrách založili vlastný zväz. Sídлом Csehszlovákiai Magyar Tenisz Szövetség (CsMTS) sa stala Banská Bystrica. V čase svojho vzniku mal CsMTS šesť členov, a to v Bratislave, Košiciach, Lučenci, Leviciach, Rimav-

Důstojníci na kurtach – typická tenisová spoločnosť na konci 19. storočia
Zdroj: *archív autora*

skej Sobote a Komárne. CzMTS bol, na rozdiel od DLTV, priamym členom ČSLTA. O vytvorení samostatného zväzu uvažovali aj židovské kluby, ale napokon sa tento zámer nerealizoval a židovské subjekty sa stali priamo členmi ČSLTA. Kluby, ale aj kúpeľné centrá, organizovali vlastné turnaje.

Čo najširšia účasť tenistov, a to aj zo zahraničia, sa stávala čoraz prestížnejšou záležitosťou. Na Slovensku sa organizovali mimoriadne populárne turnaje vo Vysokých Tatrách, Piešťanoch, Trenčianskych Tepliciach a Ľubochni. V mestách, kde vykonávalo činnosť niekoľko klubov, sa začali organizovať mestské turnaje ako napríklad v Bratislave a v Košiciach. V prípade CsMTS bol najpopulárnejší turnaj o Révayho pohár.

Béla Kehrling – najúspešnejší tenista Uhorska
Zdroj: *archív autora*

Tenis sa postupne profesionalizoval. To napokon viedlo, po roku 1924, k jeho vyradeniu z rodiny olympijských športov. V roku 1929 ČSLTA rozhodla, že vytvorí vnútornú župnú organizáciu. Na Slovensku vznikli dve župy. O tri roky neskôr, v roku 1932, došlo k novému rozdeleniu na tri župy. Západoslovenská župa mala kluby v Bratislave, Trnave, Komárne, Nových Zámkoch, Piešťanoch a Trenčianskych Tepliciach. Východoslovenskú tvorili kluby z Košíc, Prešova, Spišskej Novej Vsi, Levoče, Vysokých Tatier, Berehova a Užhorodu a stredoslovenskú, kluby zo Žiliny, Banskej Bystrice, Liptovského Mikuláša, Podbrezovej, Levíc, Rimavskej Soboty a Šiah. V tom čase na Slovensku pôsobilo 35 klubov, z toho 21 československých, 11 maďarských, 2 židovské a 1 nemecký. Tento počet neustále rástol. Napríklad podľa štatistiky z roku 1934 bolo na Slovensku 55 klubov. Z uvedeného počtu 35 československých, 16 maďarských, 3 židovské a 1 nemecký.

Členskú základňu žúp ČSLTA na Slovensku tvorili nielen československé a židovské, ale aj maďarské kluby. Naopak, v Čechách sa nemecké kluby nestali členmi žúp v ČSLTA. V členskej základni ČSLTA boli aj vojenské subjekty. Na Slovensku boli v roku 1929 registrované štyri vojenské spolky – v Banskej Bystrici, Komárne, Košiciach a Užhorode. Podľa štatistiky z roku 1938 sa uvádza, že viac ako 50 % tenisových kurtov v Československu bolo majetkom vojenskej správy. Tenis v podmienkach armády zastrešoval Zväz československých dôstojníkov (SČD). Tenisová sekcia mala v SČD nielen najpočetnejšiu členskú základňu, ale bola aj mimoriadne aktívna. Vznikla v roku 1929 a krátko na to sa stala členom ČSLTA. Na Slovensku vykonávali činnosť odbočky v Bratislave, Banskej Bystrici, Humennom, Komárne, Košiciach, Leviciach, Levoči, Nitre, Podolínci, Prešove, Rimavskej Sobote, Rožňave, Ružomberku, Sabinove, Trebišove, Trenčíne a Vranove nad Topľou.

Pravidelné súťaže

ČSLTA ponúkala pestrú paletu súťaží: medzinárodné majstrovstvá ČSR, národné majstrovstvá ČSR, majstrovstvá ČSLTA, majstrovstvá DLTV, medzinárodné majstrovstvá ČSR juniorov, majstrovstvá jednotlivých zemí – Čiech, Moravy, Slovenska a Podkarpatskej Rusi a župné majstrovstvá. Okrem toho sa organizovali Majstrovstvá ČSR župných družstiev. Tie boli rozdelené do dvoch oblastí – české a moravsko-sliezsko-slovenské. Na Slovensku boli župné družstvá

rozdelené do dvoch skupín. Prvú tvorili župné družstvá západoslovenskej a východoslovenskej župy. Druhú skupinu tvorila stredoslovenská župa a CsMTS. Víťazi žúp bojovali o víťazstvo vo svojej skupine a víťazi oblastí sa stretli vo finále súťaže o „Pohár dr. Jaroslava Justa“. Majstrovstvá boli otvorenými súťažami, čo znamenalo, že mohli na nich štartovať aj tenisti iných národností.

Aj armáda mala zaujímavú organizáciu vrcholných súťaží. Tenisová sekcia SČD organizovala majstrovstvá od roku 1927. Uskutočňovali sa pod záštitou ministra Národnej obrany. Armádne

Medzinárodný turnaj v tenise Karpatského spolku vo Vysokých Tatrách (1928)
Zdroj: archív autora

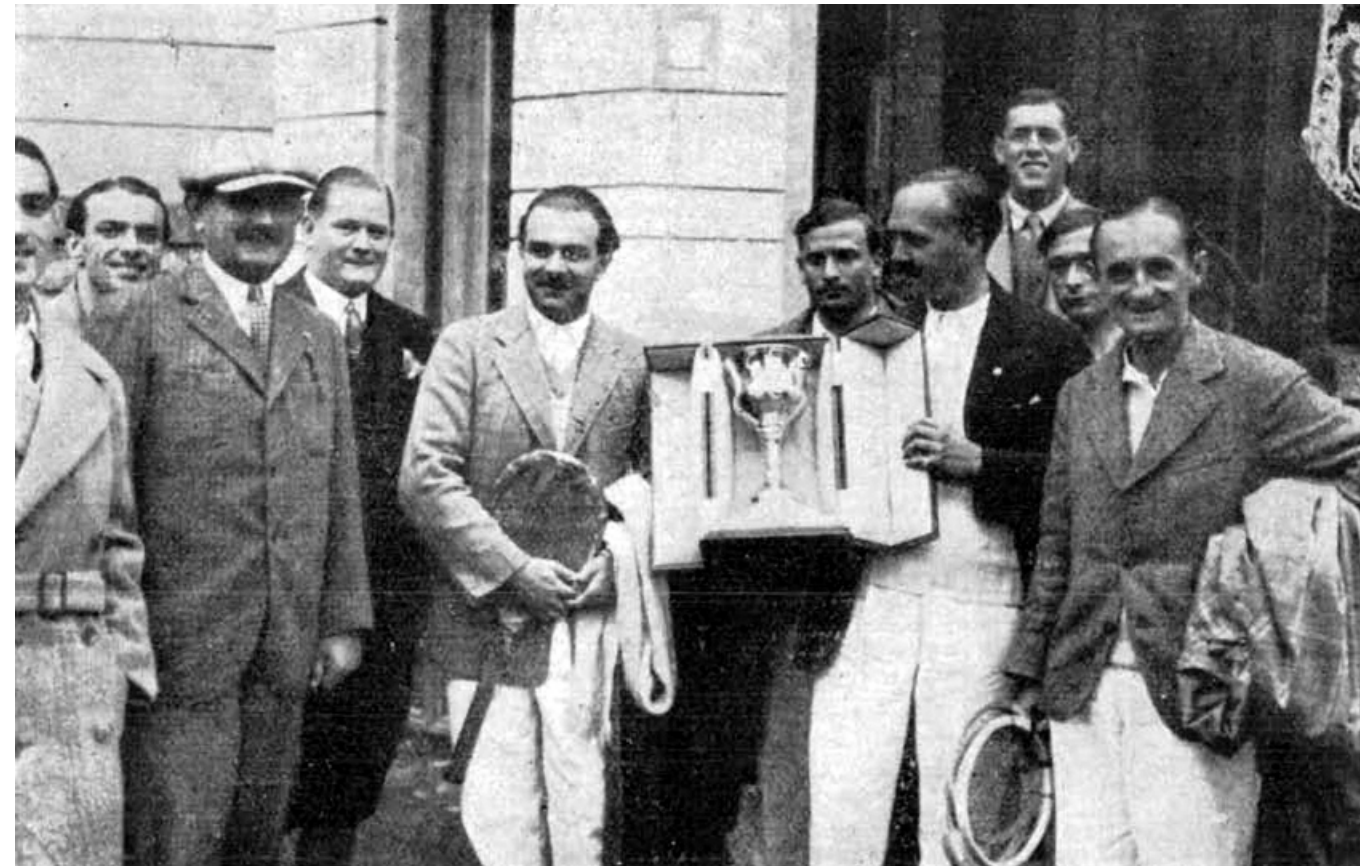
Lawn-tenisová sekcia SČD Nitra (1937)
Zdroj: archív autora

ŠK Makabea Liptovský Mikuláš (1924)
Zdroj: archív autora

tenisové majstrovstvá boli otvorenou súťažou a pre aktívnych dôstojníkov služobnou záležitosťou. Na majstrovstvách SČD sa hrala dvojhra v kategórii aktívnych dôstojníkov I. a II. triedy, v kategórii dôstojníkov v zálohe I. a II. triedy a v kategórii dám. V štvorhre sa organizovala súťaž len pre kategóriu aktívnych dôstojníkov a dôstojníkov v zálohe. Od roku 1933 sa vyhodnocovala aj súťaž družstiev. Hlavnou cenou bola putovná cena ministra Národnej obrany, ktorú získal víťaz majstrovstiev SČD aktívnych dôstojníkov v I. kategórii. Spočiatku sa majstrovstvá usporadúvali vždy v Prahe, ale od roku 1931 ich začali organizovať aj ďalšie posádkové mestá. Na Slovensku sa po prvý raz uskutočnili v roku 1932 v Bratislave a v roku 1935 v Banskej Bystrici. Najúspešnejším účastníkom majstrovstiev zo Slovenska bol kpt. Košút z Banskej Bystrice, ktorý sa v I. kategórii aktívnych dôstojníkov pravidelne umiestňoval na stupni víťazov. Najvýraznejší úspech dosiahol v roku 1935, keď získal hlavnú cenu súťaže. Armádne tenisové majstrovstvá trvali niekoľko dní a počtom súťažiacich sa im vyrovnali len asociačné majstrovstvá. Záujem bol taký veľký, že posádky organizovali majstrovstvá odbočiek ako kvalifikačné preteky. Výsledky z jednotlivých turnajov slúžili na zostavenie výkonnostných rebríčkov, ktoré ČSTLA začala zverejňovať od roku 1930.

Svoje rebríčky zostavovali aj jednotlivé župy ČSLTA, rovnako ako jednotlivé národnostné zväzy. Vlastný tenisový rebríček zostavila aj telovýchovná a športová sekcia – HATA zväzu Makabi, ktorá bola strešnou organizáciou židovských telovýchovných jednôt a športových klubov. HATA bola založená v roku 1934 a organizovala aj majstrovstvá židovských tenisových klubov. Na Slovensku mal najlepšiu výkonnosť ŠK Makabea Bratislava, ktorého členovia patrili k najlepším tenistom západoslovenskej župy ČSLTS. HATA nominovala hráčov aj na vrcholné podujatie, ktorým bola Makabiáda. Podmienkou štartu na tomto podujatí, kde štartovali hráči prvej svetovej desiatky, bol minimálne jeden

Účastníci turnaja o Révayho pohár (1932)
Zdroj: archív autora

štart v sezóne za židovský spolok. Túto podmienku splňal aj L. Hecht, ktorý bol v roku 1938 tenisovou jednotkou ČSLTA. Ladislav Hecht začínal s tenisom v ŠK Žilina a v tridsiatych rokoch odišiel do Prahy, kde sa stal členom 1. ČLTK. V roku

1937 bol časopisom *Makabi šport* vyhodnotený za najlepšieho tenistu Európy židovského pôvodu. Hecht bol československým daviscupovým reprezentantom a aj v súčasnosti je považovaný za najlepšieho tenistu Slovenska v jeho doterajšej histórii. Nemenej zaujímavé je, že viac ako polovica hráčov v zverejnených rebríčkoch žúp na Slovensku mala židovský pôvod. Židia v období prvej československej republiky mali možnosť voľby národnosti a to sa prejavilo aj pri voľbe klubu, za ktorý hrali. Najlepšou tenistkou na Slovensku v medzivojnovom období bola Viktória Zányiová, rod. Magvašiová. S tenisom začínala v ŠK Podbrezová, neskôr štartovala za ESE Nové Zámky a ŠK Žilina. V rokoch 1933 – 1937 bola majsterkou Slovenska.

Ďalšia kapitola tenisu sa začala písať ešte pred vyhlásením Slovenského štátu. Slovenský tenisový zväz bol založený 5. februára 1939. Odstúpenie južného

Ladislav Hecht – najúspešnejší tenista Slovenska
Zdroj: archív autora

územia Maďarsku, nútený odchod časti obyvateľov českej národnosti a napokon vylúčenie obyvateľov židovského pôvodu zo spoločenského života znamenalo, že z prosperujúceho športového odvetvia zostalo len torzo. Tenis sa hral len v Bratislave, Žiline a Banskej Bystrici. Aj tieto kluby museli v snahe o udržanie činnosti koncentrovať vo svojich radoch hráčov zo širokého okolia. Ďalší vývoj tenisu najlepšie naznačuje skutočnosť, že trvalo viac ako štyridsať rokov, než sa tenis na Slovensku mohol opäť tešiť z hráča prvej svetovej desiatky.

PaedDr. Peter Bučka, Ph.D. (1960) – venuje sa dejinám športu. Je autorom viacerých publikácií a samostatných fotografických výstav.

Motorizácia

Budovanie cestnej infraštruktúry na Slovensku

MIROSLAV SABOL

Škoda Hispano-Suiza – auto T. G. Masaryka
Zdroj: ČTK

Prelom vo vývoji motorizácie cestnej dopravy nastal až po vzniku Československa (ČSR). Katalyzátorom rozvoja sa stalo najmä zvyšovanie počtu motorových vozidiel. Zatiaľ čo v roku 1921 bolo na Slovensku len 143 osobných a nákladných áut, v čase zániku ČSR sa ich počet zvýšil na viac ako 23 tisíc. Najväčší nárast bol zaznamenaný v období po veľkej hospodárskej kríze, teda v rokoch 1935 – 1938. Počet vlastníkov motorových vozidiel sa zvyšoval. Už nevyužívali len nákladné autá, prípadne autobusy, ako na prelome 20. a 30. rokov, ale stúpал predovšetkým počet majiteľov áut, ktorí automobil chápali ako prostriedok zábavy, slobody a voľného cestovania.

V porovnaní so západnou Európou, ale tiež s českými krajinami, už situácia nebola taká priaznivá. Za všetko hovorí štatistika, podľa ktorej v roku 1938 pripadlo na jedno

motorové vozidlo na Slovensku 125 osôb, zatiaľ čo v českých krajinách 28 osôb. Napríklad v okresoch Snina, Medzilaborce, Kysucké Nové Mesto či Námestovo nemali

zaregistrovaný ani jeden autobus a ani jedno nákladné vozidlo.

Počiatkové pomalé tempo motorizácie súviselo s prístupom štátu a s hospodár-

Cesta z Bratislavy do Hodonína
Zdroj: archív autora

skou situáciou. Vlastnenie a prevádzka áut i motocyklov bola administratívne aj finančne náročnou záležitosťou. Automobily boli nielen vo verejnom diskurze, ale aj v legislatíve označované ako luxusný artikel, a preto podliehali špeciálnej dani. Používanie motorových vozidiel na súkromné účely bolo v Československu až do roku 1921 obmedzené a mohlo sa vykonávať len na základe úradného povolenia.

Cestou necestou

Spolu s rastúcim počtom motoristov sa stupňoval tlak na zlepšenie dopravnej infraštruktúry. Navyše, pri viacerých nehodách alebo po porušení predpisov sa veľa účastníkov odvolávalo na zlé cesty. Komunikácie s vyjazdenými koľajami naozaj sťažovali jazdu a znemožňovali vyhýbanie podľa pravidiel, keďže dopravné prostriedky museli po vozovke kľúčkovať, aby sa vyhlí najhorším úsekom. Koľaje vznikali najčastejšie tak, že cesty neboli správne alebo vôbec zvalcované a úzke železné obruče vozov sa doslova zarezávali do vozovky. V úsekoch, kde bolo treba kvôli klesaniu brzdíť, používali povozníci na zablokovanie kolesa reťaze, a to potom šlo do šmyku. Cesty boli úzke s ostrými zákrutami, bez zábradlia na nebezpečných úsekoch. Do vozovky zasahovali domy, ploty či stromy. Motorové vozidlá boli ohrozované aj neporiadkom na vozovke. Klince, sklo, kusy železa, skaly a už spomínané zátarasy či drôty natiiahnuté krížom cez cestu vážne ohrozovali stroje aj cestujúcich.

Najlepším, avšak zároveň najdrahším

riešením úpravy ciest boli dlažobné kocky. Hlavné výhody spočívali vo vysokej nosnosti. Navyše, okrem čistenia, vďaka čomu boli cesty bezprašné, nevyžadovali prakticky žiadnu výraznejšiu údržbu. Stavebné náklady tak boli jednorazové a investícia mala rýchlu návratnosť. Použitie tej ktorej dlažby záviselo od rozhodnutia kompetentných, resp. od blízkosti lomu, konečnej ceny a podobne. Najmä z hľadiska dobového chápania hygieny, t. j. boja s prachom, sa dlaždené cesty zriaďovali na frekventovaných úsekoch prechádzajúcich zastavaným územím.

V 20. rokoch minulého storočia sa motoristi stretávali s viacerými typmi vozoviek. Štátna správa experimentovala a hľadala ideálny typ povrchu, ktorý by vyhovoval poťahovej i motorizovanej do-

prave a zároveň by bol ekonomicky výhodný. Okrem valcovaných štrkových a dlaždených ciest sa v tomto období začali postupne presadzovať aj iné druhy povrchov, najmä asfalt a betón.

V 30. rokoch už mali motoristi na území Slovenska k dispozícii pomerne rozsiahlu infraštruktúru v podobe valcovaných ciest, niekde dokonca s dlaždenými a asfaltovanými vozovkami, čerpacie stanice, autoservisy a sieť predajcov automobilov aj motocyklov rôznych značiek. Keď to porovnáme so situáciou po vzniku Československa a v prvej polovici 20. rokov, tak motorové vozidlá sa už dali prevádzkovať pomerne komfortne a na každodennej báze. No napriek tomu tu bolo ešte množstvo cestných úsekov, kde bolo odporúčané motoristom, aby sa im oblúkom vyhli.

Problematický bol aj postoj mestských rád k rekonštrukcii ciest v regiónoch. Ukážkovým príkladom bola napríklad Trnava. Motoristický časopis *Autojurnal* v roku 1932 vykreslil stav ciest v Trnave a okolí takto: „cesty v Trnave a na okolí, zvlášte na periférii sú tak v dezolátnom stave, že ani najlepší popis nemôže vyjadriť ich skutočný stav. V takom spustošenom stave nemajú svoje uličky ani v najzapadlejších dedinách.“ Napriek tomu predstavitelia mesta ignorovali túto situáciu. Štát prisľúbil, že prefinancuje až 90 % rekonštrukčných

ŠTÁT	Počet obyvateľov na 1 motorové vozidlo
USA	4
Kanada	8
Austrália	9
Francúzsko	18
Veľká Británia	18
České krajiny	28
Slovensko	125
Bulharsko	1 334

prác, no mesto ponuku odmietlo a dokonca naďalej trvalo na výbere mýtného pre motoristov, ktorí vstúpili do mesta. Takto získané peniaze však mesto použilo na financovanie svojich potrieb a nie na zlepšenie motoristickej infraštruktúry. Výber mýtného, tento stredoveký nástroj, používala koncom 30. rokov ešte väčšina slovenských miest. V Bratislave sa mýto dokonca vyberalo na viacerých miestach. Motoristom sa odporúčalo, aby mýtné poplatky uhradili, pretože pokuty za ich nezaplatenie boli v priemere 20 násobne vyššie ako cena vstupu do mesta. Tento nedôstojný stredoveký spôsob negatívne pôsobil predovšetkým na turistický ruch. Návštevníci z okolitých štátov sa pri návšteve Slovenska takýmto mestám často vyhýbali.

Automobilové značky a ich predajne

V medzivojnovvej ČSR pôsobilo niekoľko výrobcov automobilov. Najstaršou automobilkou bola kopřivnická Tatra. Významné postavenie na trhu dosiahli aj Laurin a Klement, ktorá sa neskôr spojila so Škodovými závodmi, ČKD Praha s vozidlami značky Praga a taktiež ďalší pražský podnik Walter Jinonice. Na Slovensku sa v tom čase autá nevyrábali.

Uvedené firmy vyrábali spoľahlivé, no pomerne drahé automobily. Trh s touto komoditou však stagnoval, pod čo sa podpísali najmä hospodárske krízy a nízka kúpyschopnosť slovenského obyvateľstva. Situácia sa zlepšila až v druhej polovici 30. rokov, keď postupne dochádzalo k ožive-

niu ekonomiky.

Paradoxne, práve vo východnej časti republiky bolo v medzivojnových rokoch zaregistrovaných najmenej lacných ľudových vozidiel. Takými boli napríklad automobily značky Z brnianskej Zbrojovky. Aj tento fakt potvrdzoval skutočnosť, že na Slovensku bolo vlastníctvo automobilu výsadou užšej skupiny obyvateľstva, u ktorej cena auta nehrala až tak dôležitú úlohu. Základný variant vozidla nižšej triedy sa dal koncom 30. rokov kúpiť za 20 tisíc Kč. Išlo o sumu, ktorú si za účelom kúpy automobilu mohol na Slovensku dovoliť len malý počet osôb.

Najrozšírenejšími osobnými autami na území Slovenska boli v predmetnom období Tatra 57, Tatra 54 a celá škála továrenských vozidiel od Škoda-Laurin & Klement Po cestách však premávali aj luxusné značky áut Walter alebo Praga, ktorých cena dosahovala 250 tisíc Kč., ale aj Praga

Piccolo či Praga Baby.

V medzivojnovom období bol československý trh z 90 % pokrytý domácimi značkami. Obrat nastal počas nemeckej okupácie Čiech a Moravy, keď tradične zaužívané československé značky boli vytláčané nemeckými automobilkami. Išlo o vozidlá Mercedes Daimler-Benz, Opel, Steyr, Adler, BMW. Na slovenských cestách bolo možné vidieť nemecké ľudové vozidlo – „chrobáka“ od Volkswagenwerk. Najukotvenejšou značkou bol Mercedes Daimler-Benz. Prispela k tomu aj rozsiahla reklamná kampaň firmy. Okrem vystavovania plagátov organizovala premietanie propagačných filmov a prednášky.

Silné zastúpenie na Slovensku mala tiež talianska automobilka Fiat. Jej model Fiat 500 sa stal populárnym v širších vrstvách obyvateľstva najmä pre nízku spotrebu pohonných hmôt. Najväčším odberateľom však bola armáda. Riaditeľ Fiatu na Slovensku *Francesco Rolando* dokonca zabezpečil, aby sa nové autá pre slovenských zákazníkov dodávali s dvomi náhradnými pneumatikami. Od roku 1940 sa totiž bežne stávalo, že novému autu chýbalo „obutie“. Noví majitelia áut museli na pneumatiky dlho čakať, alebo dostávali autá bez pneumatík a následne ich dokupovali. Fiat v Bratislave vybudoval predajňu s kompletným moderným servisom. Veľkú časť jeho klientely tvorili vojenský

dôstojníci, ktorí mali dobré skúsenosti s autami Fiat v slovenskej armáde, preto ich kupovali aj na súkromné účely.

Na slovenských cestách premávali aj menej známe značky. Výhradným distribútorom automobilov značiek Borgward so sídlom v Brémach a Saurer so sídlom vo švajčiarskom Arbone sa od 1. januára 1942 stala firma Schuster a Co., Bratislava. Tento podnik okrem predaja a servisu uvedených menej známych značiek výrazne posilnil svoje postavenie, keď ako prvý v Slovenskej republike získal licenciu na prerábanie motorových vozidiel na drevný plyn. Generátory drevného plynu dovážal od zbrojárskej firmy Wilhem Gustloff Werke so sídlom vo Wiener-Neustadt.

V rámci bratislavského Dunajského veľtrhu, ktorý sa konal v dňoch 1 – 8. septembra 1940, sa uskutočnila prvá výstava automobilov na území Slovenska. Okrem motocyklov a osobných áut sa vystavovali aj poľnohospodárske stroje, autobusy, nákladné autá, hasičské autá a iné vozidlá. Zvláštnosťou výstavy bol sklenený motor – návštevníci si vďaka tejto atrakcii mohli pozrieť ako v skutočnosti pracuje.

V októbri 1940 vznikol *Sväz slovenských obchodníkov s automobilmi*, organizácia zastrešujúca predajcov motorových vozidiel. Jej úlohou bol prieskum trhu a na

základe získaných výsledkov vypracovanie požiadavky na import automobilov. Určovala ceny dovezených vozidiel a zastupovala predajcov v konaní pred úradmi. Taktiež stanovovala ceny ojazdených vozidiel a vydávala úradné potvrdenia o ich reálnej hodnote. Obsah potvrdenia musel akcep-

tovať tak predávajúci ako aj kupujúci. Predsedom organizácie sa stal Ján Lipert, vedúci predaja firmy Mercedes-Benz na Slovensku a veľký zástanca motorizácie Slovenska. Podpredsedom bol V. Wurm, šéf predajní Opel na Slovensku.

Prvé služby motoristom

S nástupom automobilizmu po roku 1918, v čase keď počet cestných motorových vozidiel neustále rástol, vzniklo nové odvetvie živnostenskej výroby – autoopravovne. Už v roku 1930 pracovalo na Slovensku 210 opravovní dopravných prostriedkov, z čoho väčšina pripadala na autoopravovne. V rokoch 1939 – 1945 boli takmer všetky autoopravovne na území Slovenskej republiky v rukách živnostníkov. Ich činnosť však obmedzoval nedostatok náhradných dielov a reštriktívne opatrenia Najvyššieho úradu pre zásobovanie (NÚZ). Od kon-

Areál mladoboleslavskej automobilky Laurin & Klement (1920)
Zdroj: ČTK / PR

Výrobná hala mladoboleslavskej automobilky Laurin & Klement (1922)
Zdroj: ČTK / PR

sram, čím rozšíril už aj tak bohatú ponuku rôznych druhov rádioprijímačov, s ktorými dominoval na slovenskom trhu.

Pohonné hmoty

Po vzniku ČSR vstúpilo na náš trh niekoľko významných nadnárodných ropných spoločností vtedajšej doby, ako napríklad Standard Oil, Shell, Anglo-Persian, ktoré začali budovať sklady a prevádzkovať čerpacie stanice. Svoje pozície si posilnili aj v nasledujúcich rokoch, no pribudli k nim aj ďalšie spoločnosti. Na začiatku 40. rokov bolo na území Slovenskej republiky v prevádzke 550 čerpacích staníc. Vzhľadom na 23 tisíc zaregistrovaných vozidiel v období pred vypuknutím vojny išlo o mimoriadne veľký počet „čerpačiek“. Z toho vyplývalo, že väčšina z nich si nedokázala predajom pohonných hmôt zarobiť ani na režijné náklady.

Tankovanie bolo v podstate mechanické, čo znamená, že palivová zmes sa najskôr načerpala do odmerného valca, z ktorého časť pohonných látok mohla pretiecť naspäť do rezervoára. Oficiálne sa tolerovala strata 0,2 l na 5 l odobraného paliva. Všetko záviselo na nastavení čerpaceho mechanizmu a na poctivosti predávajúceho. V medzivojnovom období slovenský motorista nemusel riešiť problémy s nedostatkom pohonných hmôt. Čerpacie stanice boli plynulo zásobované a vari jedinou nepríjemnosťou, ktorá obmedzovala najmä autoturistov, respektíve tzv. sviatočných vodičov, bol zákaz prevádzky čerpacích staníc v nedeľu a počas sviatkov. Aj tento problém sa však odstránil, keď v roku 1936 bola povolená nepretržitá prevádzka čerpacích staníc.

Počas druhej svetovej vojny väčšina štátov Európy zápasila s nedostatkom pohonných hmôt vzhľadom na obmedzené zdroje ropy a prednostné využitie ropných produktov pre potreby vedenia vojny a vojnového hospodárstva. Takmer počas celej existencie Slovenskej republiky 1939 – 1945 bolo možné získať pohonné látky

Automobil Praga Piccolo Luxus Cabriolet (1929)
Zdroj: ČTK / Šulová Kateřina

ca roka 1944 boli na príkaz NÚZu zastavené akékoľvek opravy motorových vozidiel.

V roku 1933 bola v Bratislave otvorená predajňa autosúčiastok pražskej firmy Machek a spol. Išlo o jednu z najstarších firiem svojho druhu na území medzivojnovovej ČSR. Vznikla v roku 1910 a odvtedy hospodársky expandovala. Bratislavská filiálka sa stala samostatným podnikom. Fungovala aj počas existencie Slovenskej republiky 1939 – 1945 a patrila k najväčším firmám poskytujúcim rôzne druhy au-

tosúčiastok. Počas druhej svetovej vojny to bol najlepšie zásobený obchod, ktorý ponúkal náhradné diely skoro na všetky automobily zaregistrované na území vtedajšieho Slovenska.

Niektoré automobilové značky ponúkali možnosť kúpy auta s rádiom, čo v predmetnom období znamenalo podstatné zvýšenie komfortu a pôžitku z jazdy. U starších typov automobilov, kde nebola možnosť dodatočne, na prianie zákazníka, namontovať rádio, poskytovali automobilky záujemcom tzv. kufříkové prenosné rádioprijímače. Tie začal od roku 1942 vyrábať aj bratislavský závod firmy Tung-

Firma	Počet skladov	Počet púmp
Vacuum – americká	32	148
Apollo I.G. Farben – nemecká	20	110
Vesta – nemecká	16	81
Naftapol – českoamerická	12	55
Juhokarpatská – židovská	10	34
Bratři Zigmundové – česká	6	80
Priem. uč. spol. Moravskoostravská – česká	5	12

iba na prídel. Na základe vyhlášok ministerstva hospodárstva a Ústredne pre hospodárstvo surovínové a priemyselné sa pohonné hmoty, čiže benzín, petrolej a zmesi benzínu a liehu, pre motorové vozidlá mohli od polovice roka 1941 vydávať iba na podklade osobitných odberných bločkov.

Chronický nedostatok pohonných hmôt nútil motoristov hľadať alternatívny pohon. V roku 1943 nemecké vojsko začalo do vojenských áut miešať rôzne prímеси benzolu a liehu. Tento mix pohonných látok prebrali aj slovenskí vodiči. Podiel čistého benzínu v zmesi sa neustále znižoval, a tak v čase najprísnejších opatrení obsahovala len 60 % čistého benzínu, 15 % benzolu a 25 % liehu.

V dôsledku jej častého používania sa zvyšovala poruchovosť vozidiel. Výrazne sa znižoval výkon automobilov. Zmes pô-

sobila na palivovú nádrž vysoko korózne a rozleptávala jej vnútro. Uvoľnené čiastočky upchávali trysky do karburátorov a v dôsledku toho sa motorové vozidlá stali nepojazdnými. Šetrenie sa tak stávalo neefektívnym, lebo k nepojazdným autám vyrážali servisné vozidlá a v konečnom dôsledku sa na pohonných hmotách nič neušetrilo. To však nebolo to najhoršie. V uvedenom období bolo zaznamenaných niekoľko desiatok prípadov keď sanitné vozy v dôsledku porúch spôsobených použitím nekvalitných pohonných zmesí nedoviezli pacientov včas do nemocníc.

Vo veľkej časti Európy sa počas druhej svetovej vojny začal využívať pohon na drevný plyn. Nórsko, Švédsko, Dánsko, Belgicko a Holandsko tento druh hybnej sily už bralo ako samozrejmosť. Vo Fínsku prešla celá civilná motorová cestná doprava na drevný plyn už koncom roka 1939,

keď vypukla sovietsko-fínska vojna a všetky zásoby benzínu a nafty boli určené pre potreby armády. Podobne aj v Maďarsku prebudovali väčšinu motorových vozidiel na uvedený druh pohonu. Slovensko malo vhodné predpoklady na pohon drevným plynom, keďže bolo významným producentom generátorového dreva potrebného na dané účely. Túto surovinu vyvážalo do Nemeckej ríše, odkiaľ dovážalo generátory drevného plynu.

Minister dopravy Július Stano sa na rozdiel od vedenia NÚZ staval k využitiu motorov na generátorový plyn skepticky, najmä vzhľadom na vysoké vstupné náklady pri úprave vozidiel. Alternatívny pohon odmietal ešte aj v roku 1943, no neskôr

Mercedes 320 A (1939)
Zdroj: Wikimedia Commons / Laurapulke
Licencia: CC BY-SA 3.0

ho už akceptoval. V záujme kodifikácie hlavných zásad inštalácie a prevádzkovania motorov na generátorový plyn, ako aj zamedzenia vedľajších účinkov týchto zariadení, najmä nebezpečenstva otravy plynom, vyšlo 7. júna 1943 vládne nariadenie o montáži, garážovaní a obsluhu motorových vozidiel s generátorovým zariadením.

Na pôde Najvyššieho úradu pre zásobovanie hľadali aj ďalšie alternatívy úspor pohonných látok. NÚZ okrem zavedenia prísnej regulácie jazdy motorovými vozidlami stanovil od augusta 1943 maximálnu povolenú rýchlosť pre autobusy a nákladné vozidlá na 35 km/h.

Ďalšou kapitolou vývoja alternatívneho pohonu na Slovensku v rokoch vojny boli motorové vozidlá na pohon svietiplynom. Táto pohonná látka sa vo väčšom meradle začala uplatňovať na prelome rokov 1943/1944. V tomto segmente pohonu sa však prejavili veľké problémy. Spôsobovala ich tá skutočnosť, že viacerí motoristi si prerábali vozidlá na svietiplyn svojpomocne. Po niekoľkých incidentoch, keď natlakované fľaše v dôsledku neodbornej manipulácie alebo priameho pôsobenia slnečných lúčov explodovali, museli byť, podobne ako v prípade pohonu generátorovým plynom, prijaté osobitné bezpečnostné opatrenia. Vláda vydala 6. októbra 1944 nariadenie o montáži, garážovaní a obsluhu motorových vozidiel prebudovaných na vysokotlakový plyn. Vozidlá na svietiplyn museli byť podrobené technickým skúškam pred osobitnou komisiou technikov, ktorí následne vydávali pre prevádzku vozidla preukaz spôsobilosti na jazdu. Zároveň každý vodič musel absolvovať doplnňovaciu skúšku na vedenie a obsluhu vozidiel s motormi poháňanými svietiplynom. Pretým musel absolvovať prípravu v odborných výcvikových kurzoch. Výnimku mali len lekári. Tí nemuseli absolvovať školenie, pretože museli byť okamžite k dispozícii.

Tlak vládnych hospodárskych kruhov na prechod k náhradným formám pohonu vyvrcholil na prelome rokov 1944 – 1945 po obsadení Slovenska nemeckými jednot-

kami, ktoré prevzali kontrolu nad zdrojmi tekutých pohonných látok. Na príkaz NÚZu mali byť všetky motorové vozidlá na území Slovenského štátu do 31. decembra 1944 prerobené na drevný pohon alebo na pohon svietiplynom. Dôvodom bolo úplne zastavenie distribúcie a predaja tekutých pohonných látok od 1. januára 1945. Autá, ktoré do tohto dátumu neboli prerobené na alternatívny pohon sa museli z premávky vyradiť. Akékoľvek žiadosti o predĺženie termínu prestavby sa nebrali do úvahy.

Kríza v zásobovaní pneumatikami

Po dileme čo natankovať a za akú cenu, museli šoféri riešiť otázku, do čoho „obuť“

svoje vozidlá. V období po vzniku ČSR boli pneumatiky skôr výnimkou. Kovové obruče na kolesách predovšetkým ťažkých nákladných aut sa podieľali, ako už bolo naznačené, na zlom stave cestných komunikácií. Na zvýšenie výkonu a stability kolies slúžili priečne železné pásy, a tie sa zarývali do cestných telies, rozrušovali ich povrch a zároveň zvyšovali hlučnosť prevádzky, najmä na dláždených úsekoch. Používanie železných obručí na kolesách bolo zakázané začiatkom 20. rokov.

Balónové pneumatiky a duše spravidla používali iba osobné autá a v podmienkach Slovenska sa vo väčšom meradle rozšírili

až v 30 rokoch. S ich výrobou začal bratislavský podnik Matador v roku 1925. V nasledujúcom desaťročí už dodával pneumatiky nielen pre osobné autá, ale aj pre väčšie vozidlá pod značkami Goliath a Mamut a taktiež špeciálne pneumatiky podľa francúzskeho patentu Matador – Adresol. V dôsledku viedenskej arbitráže sa Matadorka sídliaca v Bratislave-Petržalke ocitla na nemeckom území a jej výrobný program bol prispôbený nemeckému vojnovému hospodárstvu.

Na Slovensku, podobne ako v celej kontinentálnej Európe, nastal počas vojny enormný nedostatok všetkých druhov pneumatík a duší v dôsledku stále väčších obmedzení dovozu kaučuku zo zámožia. To následne vyvolalo, podobne ako v prípade pohonných látok a prakticky všetkých dielcov a príslušenstva motorových vozidiel, veľký tlak na trhové ceny. Preto bola distribúcia a cenotvorba uvedených výrobkov podrobená prísnej regulácii. Zakázal sa nákup všetkých druhov pneumatík. Ak majiteľ motorového vozidla vlastnil okrem pravidelne využívaných pneumatík na kolesách auta aj ďalšie rezervné pneumatiky, hrozila mu vysoká finančná pokuta alebo dokonca obvinenie z trestného činu. Úrady tiež prísne kontrolovali či sa pneumatiky využívajú výlučne len na obruče kolies, kam patrili. V žiadnom prípade sa aj napriek dezolátnemu a nefunkčnému stavu nesmeli rozrezávať a používať na iné účely. Najkritickejšia situácia nastala koncom vojny a tesne po jej skončení. V marci 1944 došlo v dôsledku nedostatku pneumatík k redukovaniu väčšiny autobusových spojov a ku skracovaniu autobusových trás.

Šoférom sa odporúčalo, aby venovali pneumatikám osobitnú pozornosť v zimných mesiacoch, keď svoje autá spravidla garážovali a ponechávali mimo prevádzky. Ak ostalo auto počas zimy obuté, mali ho zdvihnúť, aby tým pneumatiky odľahčili a zbavili záťaže. Hustenie mali znížiť na polovicu hodnôt požadovaných pri jazde. Rezervné pneumatiky bolo potrebné uskladňovať v tmavom a suchom prostre-

dí. Uvedené opatrenia mali prispieť k zachovaniu pneumatík vo funkčnom stave.

V roku 1941 Ústredňa zriadila v Bratislave *Ústredný sklad pneumatík*, ktorý mal za úlohu kontrolovať distribúciu pneumatík na území celého štátu. Vedenie skladu prevzal riaditeľ gumární Matador- Semperit Karol Jindrák. Každý vlastník motorového vozidla musel oznámiť Ústrednému skladu stav svojich pneumatík. Rovnakú povinnosť mali všetky autodielyne, majitelia autogarží, obchodníci s pneumatikami, mechanici a vulkanizéri (pneuservisy). Ak sa majiteľ automobilu rozhodol vymeniť staré pneumatiky za nové, musel si podať žiadosť na Ústredný sklad. Následne ho navštívila skupina odborníkov, ktorí posúdili reálnu opotrebovanosť pneumatík a potrebu nakúpiť nové. Na základe rozhodnutia Ústredného skladu mohlo distribuovať pneumatiky 45 obchodníkov. Z toho až 28 predajní patrilo firme Baťa a len dve reprezentovali vulkanizérske servisy (pneuservisy), a to v Bratislave a v Poprade, kde vznikla predajňa pre potreby cestovnému ruchu. V Slovenskej republike pritom pôsobilo vyše päťdesiat pneuservisov. Aj ostatní distributéri pneumatík boli napojení na firmu Baťa. Tá v skutočnosti v sledovanom období riadila na Slovensku celý predaj a distribúciu pneumatík a navyše začala ponúkať motoristom aj „obutie“ svojej značky.

*Štúdia vznikla vďaka podpore Ministerstva kultúry ČR v rámci projektu NAKI II České století motorismu (DG18P020VV051), ktorý v rokoch 2018–2022 realizuje Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy, Národní technické muzeum a Technické muzeum v Brně.

PhDr. Miroslav Sabol, PhD. (1974) vyštudoval odbor Dejepis – Občianska náuka – Etická výchova na Pedagogickej fakulte Univerzity

Komenského v Bratislave. Od roku 2003 pracuje na Historickom ústave SAV v oddelení dejín vied a techniky. Zaoberá sa hospodárskymi a sociálnymi dejinami Slovenska a Československa v 20. storočí, predovšetkým problematikou slovenského priemyslu a infraštruktúry. Je autorom, resp. spoluautorom monografie *Elektrifikácia v hospodárskom a spoločenskom živote Slovenska 1938 – 1948 (2010)*, *Vojnové škody a rekonštrukcia Slovenská 1944 – 1948 (2011)*, *Dejiny dopravy na Slovensku 1938 – 1948 (2015)*, ako aj 12 kapitol v domácich a zahraničných monografiách a viac ako 60 štúdií v časopisoch.

Červený Hemingway

Návrat z emigrácie

JOZEF LEIKERT

Ladislav Mňačko
Zdroj: Slovenská národná knižnica
– Literárny archív

Ladislav Mňačko – najznámejší slovenský spisovateľ a novinár 60. a 70. rokov 20. storočia reagoval na pre-rušenie diplomatických stykov Československa s Izraelom v roku 1967 veľmi svojsky. V júni 1967 odišiel do Izraela, pričom jasne vyjadril svoj nesúhlas s politikou svojej krajiny, čo bolo v socialistickom Československu nevídané, no na Západe vysoko cenené.

Dilema

Mňačko stále tvrdil, že sa chce vrátiť a nemá v úmysle ostať v zahraničí. Na-

priek tomu sme presvedčení, že viac ráz zvažoval, či predsa len nebude lepšie ostať v Izraeli alebo v niektorom inom štáte na Západe.

Podobnú dilemu riešil Petr Pavlovský, ktorý Mňačkovi poslal list z Anglicka, kde bol v roku 1967 na študijnom pobyte. List mu poslal do Izraela, hoci nevedel adresu

Fritz Molden – novinár, redaktor a vydavateľ
Zdroj: ČTK

a na obálku napísal iba Mňačkovo meno a mesto Tel Aviv. V dlhom liste ho prosil o radu: „Pred týždňom som sa z listu svojho dievčaťa z Prahy dozvedel o Vašom odchode do Izraela. Bol som nadšený napriek tomu, že som si uvedomil, že dlho nebudem čítať žiadnu Vašu novú knihu. Doteraz som prečítal všetky. Posledné veci, ktoré som od Vás čítal, boli dva úryvky z románu [Ako chutí moc – pozn. J. L.] v Plameni, ku ktorým som sa dostal dosť zložito. (Ako isto viete, boli stiahnuté zo všetkých knižníc.) Bol som nadšený, ale zároveň som mal strach, že to bude posledné, čo ste napísali, lebo Vás zavrú. O to bola moja radosť väčšia, že ste v bezpečí. Vždy som si Vás veľmi vážil, tak ako si môže slobodomyselný človek v krajine s totalitným režimom vážiť človeka, ktorý odvážne a nahlas hovorí pravdu. [...] Radím sa s Vami:

Vrátiť sa domov? Zostať tu? Odišť do Izraela? (Som pôvodom z polovice žid.) Ale čo by bolo s rodičmi a mladším bratom? A keď sa vrátim – čo budem robiť? A preto Vám vlastne píšem. Vy sám ste iste museli riešiť veľa takýchto problémov. Ste starší, vzdelanejší, poznáte omnoho lepšie duševné muky, ktoré tieto otázky sprevádzajú. A preto Vás prosím o niekoľko riadkov – o pár riadkov od človeka, ktorému verím. Váš Petr.“

Predpokladám, že Mňačko mu neodpísal, lebo väčšinou na listy neodpovedal. Viacerí to tvrdili a napríklad Nava Shan aj otvorene napísala, že odpoveď nečaká – „viem predsa, že spisovateľ Mňačko zásadne nepíše listy“. Niekedy na listy odpovedala zaňho Hedviga.

Mňačko Kalinovej na stretnutí vo Viedni nepovedal, kedy presne sa vráti do Československa. Všetko však nasvedčovalo, že to bude čoskoro. Aj preto sa ho spýtala, ako si predstavuje svoj návrat a čím ho podmieňuje. Odpovedal: „Ak moje vystupovanie vo viedenskej televízii a v niektorých článkoch budilo zdanie, že chcem licitovať nátlakom podmienky pre návrat, bol by to len omyl a nedorozumenie. Uvedomujem si, že by bolo smiešne, trápne a bezočivé diktovať československej vláde a spoločnosti

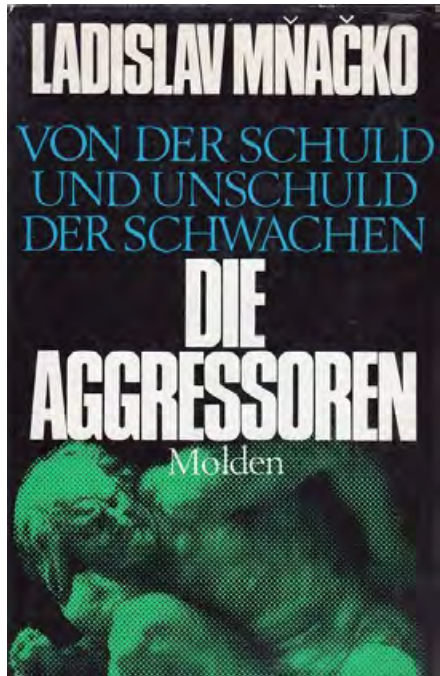

podmienky jednotlivca. Akýkoľvek jednotlivec je pre každý národ nahraditeľný. Československo sa bezo mňa zaobíde, ja sa nezaobídem bez Československa. Vyhlásil som na začiatku, že nie som emigrant, a stále, i napriek svojmu vyobcovaniu, žijem v cudzine na platný československý pas. Nechcem sa vrátiť ako mánotratný syn. Chcem sa vrátiť ticho, bez reportérov čakajúcich na mňa na hranici ako na exotické zviera, a pokračovať tam, kde som nikdy neprestal. Ale obávam sa, či by moja prítomnosť v tejto chvíli neviedla k nedorozumeniam a napätiam, či by som teraz skôr nezavadzal. Nechcem svojou prítomnosťou nejakým spôsobom enervovať i tak enervovanú situáciu. Ani si nemyslím, že som taký dôležitý, že by sa mnou mali tí noví ľudia, čo majú i tak toľko práce, zaoberať. [Myslel na nové politické vedenie na

čele s Alexandrom Dubčekom – pozn. J. L.] Pravdaže, nechcem svoj návrat odkladať na dlhý čas.“ (Kalinová, 1968)

Tlačovka v Concordii

V súvislosti s vydaním knihy *Die Aggressoren*, ktorá práve vyšla vo vydavateľstve Fritz Molden, mal Mňačko 7. marca 1968 vo viedenskom novinárskom klube Concordia tlačovú besedu. Ako na všetky jeho akcie aj teraz tam prišlo pomerne veľa rakúskych, ale i zahraničných novinárov. Vydanie knihy ich veľmi nezaujímalo, viac boli zvedaví, či sa jej autor vráti do Československa a kedy. Na tlačovke bol aj redaktor ČTK (meno nebolo zverejnené). Na druhý deň, 8. marca 1968, uverejnili všetky české a slovenské denníky krátku správu,

ktorá isto prešla viacerými „rukami“. Píše sa v nej, že Mňačko „sa považuje i naďalej za čs. štátneho občana a za komunistu, a opatrenie, ktorým bol zbavený štátneho občianstva, označil za protiústavné. Používa naďalej čs. cestovný pas a všetky krajiny, ktoré navštevuje, ho uznávajú. Povedal, že sa nechce vrátiť domov ako zablúdený syn, lebo nezmenil svoje názory, ktoré vyjadril pri odchode z vlasti. V tejto súvislosti vyhlásil, že verí v revíziu postoja ČSSR voči Izraelu“.

Mňačko na tlačovke neprezradil, kedy sa chce presne vrátiť. Niektorí novinári vydedukovali, že by to mohlo byť ešte v deň tlačovej besedy. V strehu boli aj českí a slovenskí novinári. Libuša Mináčová spomenula, že 7. marca neskoro večer, keď si s manželom pripájala na MDŽ, viac ráz u nich doma zazvonil telefón. Volali z niektorých redakcií, či Vlado, ktorý bol s Lacom dobrý kamarát, nevie niečo o jeho príchode. „Pamätám sa, že im rad-radom vynadal, aby mu dali pokoj, zas až takí dôverní kamaráti neboli, aby mu Laco zavesil na nos, kedy príde do Československa. Odkedy odišiel, nie je s ním v žiadnom kontakte...“

Nava Shan (Vlasta Schönová)
– česko-izraelská herečka a režisérka
Zdroj: <https://www.navah.org.il/en/about-us>

Publikácia *Die Aggressoren* vyšla Mňačkovi vo vydavateľstve Fritz Molden

Na hraniciach v Bergu čakalo Mňačka niekoľko novinárov. Bol medzi nimi aj Martin Hric z *Pravdy*, ktorý sa k spomínanej udalosti vrátil v roku 2011 a povedal nám: „Na hraničný priechod Petržalka – Berg ma poslala vedúca nášho spravodajstva Renátka Šteffeková, ktorá odo mňa chcela, aby som z Mňačkovho príchodu napísal report. Čakal som na hranici niekoľko hodín, keď sa nič nedialo, uzímený som sa vrátil do redakcie.“

Bratislavský *Večerník* išiel 8. marca na dračku. Provokoval už titulok: Vrátil sa Ladislav Mňačko? „Rannou Bratislavou sa dnes rozniesla zvesť o tom, že spisovateľ Ladislav Mňačko sa dnes v noci vrátil späť do Československa. [...] Správy o Mňačkovom návrate sme si chceli overiť. Dnes ráno však o jeho návrate nič nevedeli ani na Zväze slovenských spisovateľov, na bezpečnosti, ba ani na hraničnom priechode v Bergu. Na pasovej kontrole v Bergu nám oznámili, že túto noc Ladislav Mňačko hranice našej republiky na ich priechode v Bergu neprekročil. Majú však informácie, že Mňačko tak v dohľadnom čase asi urobí. Vyslovili domnienku, že Mňačko sa môže vrátiť priamo lietadlom do Prahy alebo priechodom pri Mikulove. Presné informácie nám nevedeli

poskytnúť ani na československom veľvyslanectve vo Viedni. [...] Mňačko sa na tlačovej porade údajne vyjadril, že ešte niekoľko dní zotrvá vo Viedni a potom sa vráti späť do Izraela. Zdôraznil, že termín svojho návratu do republiky nemôže ovplyvniť. Toľko hodnoverné pramene.“ (jkm, 1968)

V dodatku *Večerník* ďalej uviedol: „Nevieme, akú doložku má v pase. Ak stálu, mohol by sa do Československa vrátiť okamžite, ak jednorazovú, muselo by mu niektoré čs. konzulárne oddelenie v zahraničí udeliť vstupné vízum.“

Aj *Pravda* priniesla vlastnú správu s rovnakým titulkom – Vrátil sa Mňačko? Odpoveďou na otázku bol samotný článok. „Včera bola takých správ plná Bratislava. Mňačko sa nevrátil? [...] Viedenské noviny uvádzajú Mňačkove slová, ktoré povedal zástupcom tlače v novinárskom klube Concordia: ‚Nechcel by som, aby môj prípad spôsobil ďalšie vzrušenie. Viem, že noví muži v Československu majú teraz iné starosti než mňa. Ja nie som nijaký problém. Chcel by som zatiaľ zostať v Izraeli a vyčkať.‘ Mňačko – ako píše noviny – sa chce vrátiť do Československa: ‚Mohol by som sa už dnes vrátiť a niešť zodpovednosť za svoj krok‘ – citujú noviny a uvádzajú, že Mňačko chce dovtedy počkať s návratom, dokiaľ sa nezmení naša politika k Izraelu, pričom noviny necitujú, čo má Mňačko na mysli, politiku voči Izraelu

Vladimír Mináč (vľavo)
v rozhovore s Milanom Kunderom
Zdroj: ČTK

ako štátu či voči terajšej vláde. Noviny ďalej píše, že Mňačko očakáva veľa od demokratizácie verejného života v Československu.“

Článok o príchode Mňačka domov priniesla aj *Práca*. „Správy, ktoré o jeho návrate kolovali včera, sa zdali vierohodné, lebo obsahovali aj také podrobnosti, že sa vráti diplomatickým autom nášho viedenského veľvyslanectva. Naše viedenské veľvyslanectvo však túto správu dementovalo a na veľvyslanectve tvrdili, že Mňačko s nimi nebol a nie je v styku.“ (ph., 1968)

Redaktor, ktorý napísal článok do *Večerníka* pod značkou jkm, však tvrdil, že „legačný radca prof. Fraňo Pazúr vedel iba o včerajšej tlačovej konferencii. Odporúčal nás na tlačového atašé čs. veľvyslanectva Ing. Ľudovíta Andíla, ktorý sa zúčastnil na tlačovej konferencii a s Mňačkom hovoril, nezistil však, že by mal Mňačko úmysel v týchto dňoch odísť do Československa.“

V článku uverejnenom v *Práci* sa píše, že redaktori zatelefonovali do Viedne do vydavateľstva Fritz Molden, či nevedia, kde sa Mňačko nachádza. Na prekvapenie bol náhodou vo vydavateľstve na návšteve a dali ho k telefónu. „Povedali sme mu, že sa v Bratislave rozšírila správa o jeho návrate, a žiadali sme, aby ju spresnil. Mňačko potvrdil, že sa chce vrátiť a že sa aj vráti, až

sa budú normalizovať styky medzi Československom a Izraelom. Chýr o tom, že sa vráti do Československa už v piatok 8. marca, vznikol pravdepodobne tak, že Mňačko vo svojom poslednom rozhovore povedal, že by sa vrátil už zajtra. Povedal to, samozrejme, obrazne a niektorí to pochopili doslovne.“

Neprajníci mali ironické poznámky, dúfajúc, že nikto Mňačka nebude čakať na hraniciach s chlebom a soľou... Dal sa počuť aj šachový veľmajster Luděk Pachman. V *Kultúrni tvorbe* uviedol: „Ak sa chce vrátiť, nech mu je návrat umožnený. Nie však s oslavnými fanfárkami, ale s úprimnou snahou napraviť chybu, ktorá chybou zostala i po historických zmenách začiatkom tohto roka.“ (PACHMAN, 1968)

Paradox či ignoranstvo?

V rovnakom čase rezonoval v spoločnosti nielen príchod Ladislava Mňačka do Československa, ale aj útek bývalého poslanca Národného zhromaždenia generálmajora Jana Šejnu, ktorý v USA požiadal o politic-

Generálmajor Jan Šejna
Zdroj: ČTK / Rublič Jiří

ký azyl. Aký paradox – jedna známa osobnosť prichádza zo Západu do vlasti dobrovoľne a druhá dobrovoľne z vlasti uteká.

Večerník 8. marca 1968 uverejnil na prvej strane vedľa seba články o oboch prominentoch. O Šejnovi sa píše, že československý veľvyslanec v Spojených štátoch navštívil námestníka tajomníka ministra zahraničných vecí pre európske záležitosti, s odvolaním sa na extradičnú zmluvu medzi Československom a USA, „... požiadal, aby úrady Spojených štátov zatkli generálmajora čs. armády Jana Šejnu“ a vydali ho do Československa.

Rozdiel medzi Mňačkom a Šejnom bol v tom, že Mňačko sa cítil nevinný a nevidel dôvod, prečo by sa nemal vrátiť, pričom Šejna, ktorý sa „... dopustil vážnych kriminálnych deliktov, menovite sprenevery, rozkrádania majetku a zneužitia funkcie verejného činiteľa“, vedel, prečo uteká.

Michal Lanko, neskorší šéf cenzorského Slovenského úradu pre tlač a informácie počas normalizácie, v úvodníku vo *Večerníku* 9. marca 1968 upozornil, že každý sa pamätá na nedávny prípad Mňačka, „... keď naše najvyššie orgány veľmi operatívne konali a rýchlo ho zbavili všetkých titulov,

Zora Jesenská s manželom Jánom Roznerom, príbuznými a priateľmi
Zľava sedia: Zora Jesenská a Ida Roznerová;
zľava stoja: Ladislav Mňačko, Ján Rozner, jeho
brat Pavol Rozner a Ján Ferenčík.
Zdroj: Slovenská národná knižnica
– Literárny archív

občianskych práv, ba aj čs. štátneho občianstva, a pritom jeho odchod z republiky bol motivovaný niečím úplne iným“.

O Šejnovi, v súvislosti s Mňačkom, krátko písal v Kultúrnom živote Ján Rozner: „Včera som počul z nášho rozhlasu – po mnohých rokoch počúvam zase správy nášho rozhlasu –, že generál Šejna odletel do Washingtonu z rímskeho vojenského letiska. Predstavujem si, ako za oceánom na nejakom príslušnom mieste raportuje o svojich machináciách s d'atelinovými semienkami – alebo aj o všeličom inom. Ale československého štátneho občianstva doteraz nebol zbavený. Čo ma srdečne teší. Nie preto, že by som sympatizoval so Šejnom, ale že zrejme to nie je až také jednoduché a nemôže to ísť tak expresne, keď sa zákony naozaj dodržujú. Alebo sa mylím a Mňačko sa dopustil čohosi horšieho ako Šejna?“

Nedopustil sa, a predsa ho občianstva bez milosti zbavili, navyše za pár hodín... Mňačko vedel, že je to protizákonné. Minister vnútra to robil bežne, keď niekto „zdrhol“ alebo dostal vystaňovalecký pas. Pri Mňačkovi rozhodlo, že spáchal trestný čin hanobenia republiky, čo podľa neho

nebola pravda. V prílohe Reportéra preto uviedol: „Ja som nehanobil republiku, ale postavil som sa proti nedôstojnej politike vtedajšieho vedenia v arabsko-izraelskom konflikte.“ Považoval za absurdné, že sa „... štát vzdáva práva zobrať svojho občana na zodpovednosť, keď je presvedčený o jeho trestnom čine. Nešlo asi o to, ako uplatniť zákon voči mne, ale skôr o to, ako zákon proti mne neuplatniť.“

Inými slovami, ako povedal: „Áno, nechceli ma mať doma. Asi si preskúmali, ako to vyzerá so zákonom, čo proti mne môžu, respektíve nemôžu robiť. Myslím si, že to rozhodnutie bolo unáhlené, v zlosti, bolo vydané príliš rýchlo. Vezmite si Šejnov prípad. Ten sa dopustil veľkého zločinu, ale občianstva zbavený nebol napriek tomu, že štát má záujem na jeho vydaní a potrestaní. V mojom prípade sa navyše zamlčalo, že sa chcem vrátiť a vystaviť dôsledkom eventuálneho trestu, takže to skutočne môže vyzeráť ako emigrácia, ako dezertácia. Ja som ne-dezertoval.“

Trpký osud malých

Mňačko knihu *Die Agressoren* s podtitulom *Von der Schuld und Unschuld der*

Ladislav Mňačko v Phu-xa (Vietnam, 1966)
Zdroj: ČTK / Bican Emil

Schwachen (Vina a nevina slabých) napísal pomerne rýchlo. Pôvodne mala byť len o Vietname a začal ju písať ešte v Československu. Situácia sa odchodom do Izraela zmenila a pod vplyvom nových skutočností sa rozhodol napísať inú knihu, zameranú väčšmi na Izrael. Do práce sa pustil hneď po príchode do Izraela a venoval jej všetok voľný čas, ktorého na počudovanie mnoho nemal, pretože stále dostával pozvánky na besedy a prednášky. Veľa času mu zaberali stretnutia s krajanmi, ale aj ostatnými obyvateľmi Izraela. Mnohí ho spoznávali na ulici, zdravili. Každý sa chcel s ním aspoň chvíľu rozprávať...

Kniha v zaujímavej grafickej úprave vyšla začiatkom marca 1968 vo vydavateľstve Molden Verlag, kde mu po nemecky vyšla aj *Wie die Macht schmeckt (Ako chuť moc)*. Obidve preložil Erich Bertleff, dávnejší československý emigrant. Rukopis Mňačko dokončil koncom septembra 1967, preklad autorizoval koncom decembra a kniha bola o tri mesiace vytlačená.

Na záložke sa píše: „Mňačko je a zostane marxistom: obracia proti komunistickému táboru jeho vlastné zbrane a získava tým sympatie i tých, ktorí jeho svetonázor nezdediajú. Ústredným námetom je myšlienka, že sú to vždy veľmoci, silní tohto sveta, ktorí obviňujú malé štáty z agresie, aby tým lepšie maskovali svoj vlastný imperializmus.“

Edo Friš
Zdroj: TASR / J. Bakala

Na osude Izraela a Vietnamu dokladá Mňačko pravdivosť svojho tvrdenia. Obidve krajiny pozná autor z vlastného pobytu. Analyzoval tunajšie pomery tak ostro ako nikto iný. Ako realista a dialektik veľmi osobitého razenia ukazuje na problémy všetkých okolitých národov, ktoré sa nachádzali a nachádzajú v podobných tragických situáciách ako Izrael a Vietnam. Ale stále sa vracia do krajiny zúrodnenej usilovnosťou uprostred pustatiny, plnej nenávisti, totiž do Izraela, ktorý miluje, aj keď s ním nie je spojený náboženstvom ani pôvodom. Práve preto je Mňačkova kritika aj ostrejšia a odkrýva súvislosti i skutočnosti, ktoré si svet len sotva uvedomuje. Táto kniha patrí k najvzrušujúcejším dielam našich čias a je burcujúcou výzvou do diskusie.“ (Mňačko, 1968)

Kniha nie je zlá, ale nie je ani celkom dobrá. Je iná ako predchádzajúce knihy, ktoré napísal. Poznačená je najmä rýchlosťou, akou ju písal, a potom rýchlosťou, akou bola vydaná. Mňačko v slovenskom vydaní priznal, že „... kadečo je v nej nedomyslené, kadečo len nadhodené, rýdzo estetická hodnota nie je práve jej najsilnejšou stránkou“.

Škoda, chcel povedať viac, ako sa mu podarilo. Hľadal paralelu medzi Izraelom a Vietnamom, čo sa celkom nedalo. V každom prípade sa mu podarilo presvedčivo vysvetliť, čo je agresia, násilie, okupácia a kto za nimi stojí. Pre autora bola mimoriadne dôležitá, lebo sa v nej pokúsil objasniť svoj odchod do Izraela a považoval ju za svoju rehabilitáciu.

Na otázku, či je to politická esej alebo polemika, povedal, že je to morálno-politická analýza. „Nedotýka sa len Izraela. Je to pokus o dôkaz, ako sa v politike nie vždy jemne zaobchádza s osudmi malých národov. Veľká časť knihy hovorí aj o americkej vojne vo Vietname. Tézou knihy je, že národ, ktorý vedie vojnu o holú existenciu, nezávislosť a slobodu, je neporaziteľný. Nech je to vo Vietname alebo v Izraeli, alebo kdekoľvek inde vo svete. Takáto paralela je možno odvážna, ale myslím si, že sa mi do istej miery podarilo toto tvrdenie vo svojej knihe dokázať.“

Vedúci ideologického oddelenia ÚV KSS Ondrej Grieš pri prejave
Zdroj: TASR / I. Dubovský

Frišova „vsuvka“

Mňačko sa vrátil do Československa v piatok 17. mája 1968. Do Bratislavy neprišiel „na bielom koni“, ako ironicky predpokladal Gustáv Husák, ale ešte veľkolepejšie, pretože o jeho príchode boli vopred informovaní novinári z celého Slovenska.

Na rozšírené zasadnutie Ústredného výboru Slovenského zväzu novinárov nepozvane prišiel bývalý šéfredaktor *Pravdy* Edo Friš. Nedávno ho totiž vyhodili zo zväzu, ale požiadal prítomných, aby tam mohol ostať. Nikto neprotestoval a tak tam celý čas ticho sedel a počúval.

Keď sa hovorilo o Mňačkovi, prihlásil sa do diskusie – spravodajsky jeho vystúpenie zaznamenala jedine *Práca*. „Spomenul, že s Ladislavom Mňačkom spolupracoval v rokoch 1947 až 1951, keď bol šéfredaktorom *Pravdy*. Polemizoval s dvoma myšlienkami Gryzlovovho článku v *Smene* a podal svedectvo o Mňačkovom postoji v tom čase. Uviedol, že mal s Mňačkom rozhovor, charakterizoval Mňačkovu duševnú krízu v súvislosti s procesmi a tiež v súvislosti so známou kampaňou proti kozmopolitizmu, v ktorej Mňačko videl oživovanie antisemit-

Tibor Michal – redaktor *Pravdy*, člen Ústredia novinárov ČSSR
Zdroj: ČTK / Bican Emil

ských tendencií. Mňačko reagoval na tieto javy veľmi citlivo a – ako povedal súdruh Friš – presvedčoval ho o ich škodlivosti. Rečník až neskôršie pochopil, že vývoj dal Mňačkovi za pravdu.“

Do diskusie sa potom prihlásil vedúci ideologického oddelenia ÚV KSS Ondrej Grieš, aby zareagoval na Frišov príspevok. „Povedal, že Mňačko sa dopustil činov, za ktoré musí niesť zodpovednosť. Treba rozlišovať medzi izraelským ľudom a izraelskou vládou. Mňačko sa postavil na stranu izraelskej vlády, ktorej zväzok s imperializmom považuje za nepochybný. Mňačko pošpinil našu vlasť. Človek potrebuje pre život materiálne i duchovné hodnoty, Mňačkovi teraz chýbajú duchovné – preto sa chce vrátiť.“

Griešovi oponoval Miro Procházka, ktorý nám o tom v marci 2005 povedal: „Musel som sa prihlásiť do diskusie. Vedúci oddelenia ÚV KSS hovoril totiž ‚z cesty‘. Často som chodil po svete a mal som iné skúsenosti ako on, ktorý veľmi necestoval, jedine ak do Sovietskeho zväzu a ďalších socialistických krajín. Nechcel som ho zhodiť a skôr som

sa snažil hovoriť žoviálne. Pravdepodobne bolo vtipné, čo som povedal, lebo prítomní reagovali veľmi živo. Nedávno som sa vrátil z Egypta a poľahky som vyvrátil jeho naučené frázy. Grieš sa zmohol len na to, že nejasnosti si môžeme vysvetliť v ‚súdružskej‘ debate niekde inde.“

Na konci zasadnutia sa ešte raz prihlásil Edo Friš, predtým sa významne pozrel na hodinky a nahlas, aby ho všetci dobre počuli, povedal, že práve v tejto chvíli prechádza cez hraničný priechod Berg – Petržalka Ladislav Mňačko, ktorý sa vracia z emigrácie v Izraeli. Miestnosťou zašumelo.

Tibor Michal bol tiež na zasadnutí a potvrdil, že to naozaj tak bolo. „Friš, ktorý mal u všetkých autoritu, to povedal doslova herecky. Postavil sa, ruku s náramkovými hodinkami pomaly zdvihol do výšky a chvíľu sa pozeral na ciferník. Potom veľkodušne vyhlásil, že cez hranice práve prechádza Ladislav Mňačko. Myslím si, že povedal ‚súdruh‘ Mňačko, čo na prítomných zapôsobilo ako blesk z jasného neba. Nikto to nečakal a boli sme šokovaní.“

Na tento moment sa pamätá aj Slavo Kalný, pričom nikto nechápal, odkiaľ Friš mal presnú informáciu.

Vedel to, ako nám povedala Frišova

Mestská konferencia KSS v Bratislave (marec 1968)
Zdroj: TASR / I. Dubovský

Vystúpenie Gustáva Husáka na mestskej konferencii KSS v Bratislave
Zdroj: TASR / I. Dubovský

prvá manželka Soňa Čechová, priamo od Mňačka. Deň predtým spolu telefonovali a Mňačko mu povedal presnú hodinu, kedy bude prechádzať hranice.

Denník *Práca* o Frišovej „vsuvke“ na zasadnutí spisovateľov nepriniesol ani riadok. Ostatné noviny tiež mlčali, aj keď o Mňačkovom návrate vedeli redakcie cez svojich zástupcov, ktorí boli na zasadnutí Ústredného výboru Slovenského zväzu novinárov v Bratislave. O pár minút bolo o tom informované vari celé Československo.

Povrazolezec

Ľahko si možno predstaviť, ako po Frišovom oznámení o Mňačkovom prechode hraníc škripali zubami niektorí stranícki funkcionári (nielen oni). Dlhو si nevedeli dať s Mňačkom rady a najradšej by ho boli utopili v lyžičke vody, keby za ním nestál Západ a doma mu nefandilo veľa ľudí. Medzi nich rozhodne nepatril Gustáv Husák, ktorý sa s Mňačkom skamarátil, keď ho pustili z väzenia v roku 1958. „Vtedy sa Gusto kamarátil s viacerými intelektuálmi a dalo sa s ním otvorene o všeličom rozprávať. Rožky začal vystrkovať na jeseň 1968 a nejedného kamaráta prehodil cez palubu a najradšej hral na vlastné triko. Povrazolezec bol prvotriedny.“

Antonovi Keprtovi raz Mňačko povedal: „S Husákom som predebatoval celú prvú noc, keď ho pustili z basy. Náhodou sme sa stretli na terajšej Štefánikovej ulici v Bratislave, vtedy sa volala Obrancov mieru, a išli sme do klubu spisovateľov, kde nás starý pán Zapletal nechal až do rána. Pili sme, debatovali a spomínali. Husák o base veľmi nehovoril, zaujímali ho pomery v spoločnosti a pýtal sa na známych, z čoho som vydedukoval, že sa chce čím skôr zorientovať. No, predsa niečo povedal... Presne si nepamätám, o čom hovoril, ale mnohé z toho ma prekvapilo. Dokonca zo mňa vyletelo: Gusto, ale tá narovnali...!“

Podľa Mňačka sa Husák veľmi zmenil. Do augusta 1968 akoby bol iným člove-

kom. Prvá noc, ktorú strávili v spisovateľskom klube, keď Husáka pustili z väzenia a neponáhľal sa domov k žene a synom, bola zvláštna. Mňačko si neraz na ňu spomenul. Neskôr pobadal, že Husák ho nemá rád, bol naňho priam alergický.

Husákov životopisec Michal Macháček v knihe *Gustáv Husák* upozorňuje, že pre Husáka sa „... jednou z najmedializovanejších polemických tém stala kauza spisovateľa Ladislava Mňačka, ktorý emigroval z Československa na protest proti československej kampani voči Izraelu...“ (Macháček, 2017: 393) Husák Mňačka v ničom nešetril a verejne ho kritizoval. „Jeho prístup považoval za slabošský a nečestný za spájanie sa s nepriateľom a ironizoval Mňačkovu snahu po januári 1968 vrátiť sa do Československa, pričom si zobral na paškál s ním solidarizujúcich novinárov. Redaktori Kultúrneho života potom s Husákom polemizovali, čo zrejme tiež prispelo k ich rozchodu.“

Michal Macháček upozorňuje aj na ďalšiu skutočnosť: „Málo je známy súvisiaci fakt, že už v januári 1968 Husák upozornil nové slovenské stranícke vedenie, aby

bolo obozretné voči ‚proizraelskej skupine‘ v strane, pričom menoval Eduarda Goldstückera a práve Mňačka, a spomínal ďalšie nežiaduce prejavy demokratizácie, ktoré by mohli narušiť spojenectvo a orientáciu Československa na Sovietsky zväz“.

Macháček tvrdí, že takéto závažné prejavy isto Husák nerobil náhodne, „ale so snahou demonštrovať svoju lojalitu k Sovietskemu zväzu“. A pýtal sa, či práve týmto nemohol Husák už vtedy, alebo neskôr, na seba upozorňovať niektoré vtedajšie vládnuce kruhy...

Pravdepodobne áno, Husák bol vždy predvídavý...

Husák si na mušku zobral Mňačka aj na obvodnej konferencii KSS v roku 1968. Viacerým sa vtedy nepáčilo, ako ho v prejave niekoľkokrát napadol.

Arnošt Klíma napísal do českej *Práce* rozsiahly článok – otvorený list Husákovi. „Keď som v pondelok ráno čítal noviny o obvodných konferenciách, bol som ohromený Vaším vystúpením v Bratislave. Časť Vášho prejavu o Ladislavovi Mňačkovi ma mimoriadne prekvapila. A potom skutočnosť, že

Vojtech Mihálik počas prejavu. Udeľovanie cien vydavateľstva Slovenský spisovateľ
Zdroj: Slovenská národná knižnica – Literárny archív / Anton Šmotlák

ste to povedali práve Vy. [...] Chcel by som zdôrazniť, že Mňačkov odchod nemožno hodnotiť ako útek. Z dejín poznáme veľa príkladov, keď spisovatelia opúšťali svoju vlasť, lebo nemohli slobodne vysloviť svoje názory. Urobili tak v cudzine, kde našli túto možnosť. Prekvapilo ma, že práve Vy, skúsený politik a právnik, ktorý bol oným režimom nespravodlivo odsúdený a väznený, ste si nepoložili otázku, prečo musel významný spisovateľ odísť, čo mu bránilo, aby mohol doma verejne vystúpiť so svojím nesúhlasom. Na obvodnej konferencii ste nemali skôr poukázať na metódy, ktoré ho k tomu donútili a ktoré neskôr viedli k opatrnostiam voči Mňačkovi po jeho odchode, keď bol bez akýchkoľvek dôkazov administratívnymi zásahmi zbavený československého štátneho občianstva a vylúčený zo strany? Vyčítate Mňačkovi, že odišiel do cudziny, a poukazujete na tých, ktorí trpeľi a zostali. A práve tu nemáte pravdu [...] a používate argumenty, ktoré by ste nemali. Hovoríte, že Mňačko mal na ružiach ustlané. Myslíte, že to možno povedať o spisovateľovi, ktorému cenzúra zabráni vydať jeho dielo? Hovoríte o cenách a vyznamenaníach, ktoré dostal. To je pravda. Dostal ich však za svoje umelecké dielo a myslím, že ich získal právom. Nikto nebude môcť uprieť Ladislavovi Mňačkovi osobnú a občiansku

Miroslav Válek počas prejavu na konferencii Zväzu slovenských spisovateľov (30. 4. 1968)
Zdroj: Slovenská národná knižnica – Literárny archív

„V auguste m. r. zostal za hranicami Československa laureát štátnej ceny, zaslužilý umelec Ladislav Mňačko. Krátko potom – s horlivosťou, akej sme boli iba zriedkakedy svedkami – prestal byť laureát laureátom, zaslužilý umelec zaslužilým. Iba Mňačko zostal Mňačkom. Odsudzovania jeho činu len tak pršali. Pravda, od toho času prešlo Vltavou trocha vody, mnoho vecí sa zmenilo. No zatracovanie Ladislava Mňačka pokračuje ďalej.“

Mojík sa v článku vyjadril, že keby bol politikom, neriešil by Mňačkov prípad prísne, ale veľkoryso. Vôbec by ho neprekvapilo, keby prišiel na hociktorý československý zastupiteľský úrad v zahraničí a požiadal o vystavenie dokumentu, ktorý ho oprávňuje legálne sa vrátiť domov. „Pretože Mňačko – o tom som hlboko presvedčený – patrí dnes k nám. Veď to, čo sa u nás deje, čoho sme svedkami, a niekedy i malými spoluprotvorcami, pripravoval svojim podielom práce aj Ladislav Mňačko. Každý, kto chce byť nezaujatý, kto chce byť spravodlivý – všetko toto musí pochopiť. Mňačko ako šéfredaktor Kultúrneho života, ako autor Oneskorených reportáží, ako autor knihy Ako chutí moc (aby som spomenul len niektoré jeho činnosti) – bojoval statočne a odvážne za to, čo sa dnes robí a hovorí verejne. Že mal – a má – svoje chyby krásy? Svoje omyly? Svoje zahabkania? Prosím vás – a ktože z nás ich vo väčšej či menšej miere nemá?“

„Pohon na bosorky“

V roku 2005 nám k Mňačkovmu prípadu Ivan Mojík povedal: „Išlo mi o princíp, zásadu, preto som zaujal k Mňačkovi také stanovisko, aké som zaujal. Nebál som sa svoj názor vykričať ani v novinách. Viacerí spisovatelia mali len veľa rečí, ale nič neurobili. Frflali, nadávali, ale iba v klube spisovateľov či v inej kaviarni, a keď prišlo na lámanie chleba, stiahli chvost. Väčšina z nich ticho pritakávala vedeniu zväzu a robila, čo chceli Válek s Mihálikom... Myslím si, že prvé husle v Mňačkovom prípade hral Válek, ten bol najväčší Lacov pohonič. Mihálik začal „pohon na bosorky“ a Válek s radosťou pokračoval. Dokonca ešte aj vtedy, keď Mňačkova vlna klesala a všetko sa dalo zahrať do autu. Nesúhlasil som s Váľkom, otvorene som mu to povedal medzi štyrmi očami, aj na zasadnutiach výboru, a napísal som o tom do novín. Válek Mňačkovi vyčítal dve veci: jeho postoj k izraelsko-arabskému konfliktu a potom, že nesúhlasil s rozhodnutím vlády a kritizoval ju v zahraničí. To si nemal dovoliť. Prítom sa vraj hral na veľkého zástancu demokracie. Hovoril som mu: ‚Miro, ale demokracia je aj to, keď sa môžeš slobodne vyjadriť. Nie nadarmo sa hovorí spisovateľom, že sú svedomím národa!‘ Nepovedal nič, len si zahundral niečo popod nos a ako zvyčajne mu nebolo rozumieť. Viacerí ma vystríhali, aby som si s Váľkom nezačínal, najmä vtedy, keď sa stal predsedom Zväzu slovenských spisovateľov, čo bolo niekedy na jeseň 1967. Pamätám sa, ako ma raz Mišo Nadubinský varoval, aby som si s ním nepálil prsty, veď to raz určite dotiahne na ministra kultúry. Nemýlil sa...“

Československé úrady chceli Mňačka v neprítomnosti súdiť a exemplárne potrestať. V Kultúrnom živote o tom písal Ján Rozner, ktorý zároveň poukázal na bizarnosť situácie. Mňačko v oficiálnom vyhlásení, ale aj vo všetkých rozhovoroch tvrdil, „že neemigroval, že by nechcel žiť životom emigranta, že sa vráti domov a postaví sa pred súd, pretože porušil naše zákony“. Rozner uviedol, že „Mňačko je v skutočnosti prvým kurióznym prípadom nášho občana, ktorý bol emigrovaný, aby sa len, preboha, nemohol vrátiť a aby sa nemohol postaviť pred súd. Ako viem, súd proti nemu sa aj pri-

pravoval, aj termín bol už určený na začiatok tohto roka [1968 – pozn. J. L.], ale zároveň sa urobili všetky opatrenia, aby sa obžalovaný o tom nedozvedel a aby sa nemohol dostať na naše územie“. Znamená to, že mu chceli zabrániť, aby prišiel do Československa. Potom by ho mohli v neprítomnosti odsúdiť. Zrazu však zistili, že verejná mienka je veľmi silná, a preto od toho upustili. Navyše sa obávali stanoviska Západu.

Mňačka skutočne chceli súdiť, svedčí o tom odkaz, ktorý 22. októbra 1967 dostal od sestry Vlasty Rozdobudkovej. Z Viedne mu poslala list s odkazom neznáma žena. Píše sa v ňom: „Vážený pán Mňačko. Bola som požiadaná, aby som Vám pri príležitosti návštevy Viedne zaslala tento odkaz: ‚Veľmi pekne Ťa pozdravujem. Budú Ťa súdiť podľa paragrafov 102 a 112 v Prahe. Tvojím obhajcom bude Dr. Kratochvíl zo IV. advokátskej poradne v Prahe. Prosím Ťa, daj o sebe vedieť! Srdečne Ťa zdraví Vlasta.‘“ A nasleduje nečitateľný podpis ženy, ktorá odkaz napísala do listu.

Ladislava Mňačka sme sa v roku 1993 spýtali, či by sa bol vrátil, keby ho boli v neprítomnosti odsúdili, alebo by ostal žiť v Izraeli či niekde inde na Západe. „V každom prípade by som sa bol vrátil. Zaujímavé by bolo bývalo, keby ma boli zaistili rovno na hranici a v „zelenom antone“ previezli do niektorej väznice v Čechách či na Slovensku. Predpokladám, že tohto divadielka sa báli ako čert kríža, radšej ma nechali tak. Prítom som bol ďaleko od toho, aby som robil „škodnú“ a na náš štát nadával. Musím však povedať, že som musel robiť rozdiel medzi vládou a národom. Národ som si vždy zastal a bojoval som za jeho česť.“

Ladislav Novomeský počas prejavu na Konferencii slovenských spisovateľov (30. 4. 1968)
Zdroj: Slovenská národná knižnica – Literárny archív / Anton Šmotlák

Odkazy:

- jkm. (1968, 8. marec). Vrátil sa Ladislav Mňačko? In *Večerník*, roč. 13, ISSN 1335-163X.
- KALINOVÁ, Agneša. (1968, 15. marec). Slovo má Ladislav Mňačko. In *Kultúrny život*, roč. 23, č. 11, s. 1. ISSN 1338-015X.
- KLÍMA, Arnošt. (1968, 29. marec). Dr. Gustavu Husákovi o Ladislavu Mňačkovi. In *Práce*, roč. 24. ISSN 0231-6374.
- MACHÁČEK, Michal. (2017). *Gustáv Husák*. Praha: Nakladatelství Vyšehrad, 631 s. ISBN 9788074293887.
- MŇAČKO, Ladislav. *Die Agressoren. Von der Schuld und Unschuld der Schwachen*. (1968). Wien; München: Molden Verlag, 272 s.
- PACHMAN, Luděk. (1968, 25. apríl). Prípad Mňačko. In *Kulturní tvorba*, roč. 6, č. 17, s. 18. ISSN 0454-5966.
- ph. (1968, 9. marec). Vrátil sa Mňačko? In *Práca*, roč. 23, č. 67, ISSN 0231-6277.

Zvuková ukážka:

Rozhovor s Ladislavom Mňačkom pred návratom do Československa

Zdroj: <https://www.mediathek.at/katalogsuche/suche/?q%5B%5D=mnacko>

Prof. PhDr. Jozef Leikert, PhD. (1955) vyštudoval Filozofickú fakultu UK v Bratislave a niekoľko rokov sa venoval novinárskemu povolaniu. Od roku 1996 bol zamestnaný v Historickom ústave SAV. V rokoch 2000 – 2004 pracoval v Kancelárii prezidenta Slovenskej republiky, dva roky bol hovorcom prezidenta SR R. Schustera a dva roky jeho osobným poradcom. Niekoľko rokov bol vedúcim Katedry kulturológie Filozofickej fakulty UKF v Nitre, neskôr dekanom Fakulty masmédií Paneurópskej vysokej školy. V súčasnosti pôsobí na Pedagogickej fakulte UK v Bratislave. Píše poéziu a literatúru faktu. Je autorom mnohých publikácií a štúdií vo vedeckých a odborných časopisoch.
e-mail: leikertj@gmail.com

Šedé eminencie

Mali ženy dejiny?

TÜNDE LENGYELOVÁ

Panna s dieťaťom obklopená svätou Katarínou, Cecíliou, Barborou a Uršulou. Možno ich identifikovať podľa šperkov (vľavo vpredu sv. Katarína – brošňa s kolesom a mečom; napravo vpredu sv. Uršula – náhrdelník so srdcom prebodnutým šípom; vľavo vzadu sv. Cecília – náhrdelník s organom; vedľa nej sv. Barbara – náhrdelník s vežou. Vľavo stoja dvaja muži, možno svätý Ján Evanjelista a Jozef, napravo dve ženy, ktoré majú na náhrdelníku symbolické šperky – vľavo pravdepodobne sv. Margaréta s drakom, vedľa nej sv. Alžbeta Uhorská alebo sv. Dorota s košíkom s kvetmi.
Autor: Majster Panny
Zdroj: hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.9034
Licencia: Public Domain

Tvorili ženy dejiny? Áno, tvorili. Dlhو však „ilegálne“, tajne, ako šedé eminencie, skrčené za chrbtami mužov. Dejiny totiž boli doménou mužov – panovníkov, vojvodcov (a nezabúdajme, že dejiny tiež písali muži – kronikári či historici). Do tejto jednoliatej skupiny len výnimočne prenikla nejaká žena a aj to v dôsledku problémov v dynastickom nástupníctve mužov.

Kráľovné, ktoré žezlo a korunu prevzali po svojich otcoch či zosnulých manželoch, stihol všetky rovnaký osud: museli sa brániť voči vnútornej opozícii a zároveň proti vonkajšiemu nepriateľovi. Panovníčky, od ktorých sa očakávalo, že zachránia krajinu

a dynastiu, však boli vždy podrobené prísnejšej kritike, ako ich mužskí „kolegovia“. Väčšina z nich sa nevyhla množstvu nepodložených očíerňujúcich a ohováračských klebiet, nepravdivých historiek a vymyslených príbehov. Až neskoršie generácie

dokázali oceniť ich úspešnosť vo vládnutí a ich pozitívny prínos.

Veľmi podobné to však s nazeraním na úlohu a postavenie žien bolo aj v ostatných spoločenských vrstvách. Prísne pravidlá, predpisujúce mravnosť, pracovitosť

Ilustrácia z publikácie *Horologium principum*
Zdroj: NK ČR

a najmä prvoradé poslanie ženy ako matky ohraničovali každodenný život všetkých žien, bez ohľadu na to, či patrili medzi urodzené šľachtické, bohaté meštianky či tie najchudobnejšie poddané. V porovnaní s ich mužskými polovičkami to mali naozaj ťažké. Hanili ich a odsudzovali za činy, pre ktoré mužov oslavovali a obdivovali: napríklad za pijanstvo, krutosť, za rozhadzovačnosť či držgrošstvo, terčom nenávisti sa stávali za svoju zbožnosť rovnako ako za „bezbožnosť“, netolerovalo sa, ak bola neverná manželovi, zatiaľ čo manžel bol tým väčším hrdinom, čím viac „trofejí“ získal. Verejná mienka nepoznala milosť a okrem starodávnych zvykov zachovávanie mizogýnnych predpisov cirkevných otcov čerpalá nové námety na obmedzenie existencie žien aj z tvorby súdobých autorov.

Úloha ženy

Začiatkom 17. storočia bol jednou z obľúbených publikácií v knižniciach uhorskej šľachty preklad práce akvitánskeho biskupa, dvorného kazateľa a historika španielskeho kráľa Karola V. Antonia de Guevaru (1480 – 1545) s názvom *Horologii Principum*. Stručné a výstižné dobové nazeranie na úlohu ženy biskup zhrnul do nasledujúcich viet: „...odporúčam nielen manželkám vysokopostavených mužov, ale aj ženám obyčajného postavenia, aby si uvedomili, že so svojimi manželmi musia celý svoj život bývať, spolu obchodovať, rozprávať, žiť a umrieť, preto všetkými silami by sa mali snažiť, aby sa naučili pokojne znášať manželove mravy, pretože ak mám pravdu povedať, žene prináleží nasledovať mravy svojho muža. Úlohou mužov však je, aby slabú povahu svojich žien v niektorých veciach trpezlivo znášali.“ Popri tom však v celkom renesančnom duchu vyznieva kapitola, v ktorej sa autor zaoberá myšlienkou, že aj ženy sa môžu stať významnými vedcami, podobne ako muži. Príčinu toho, že sa tak nedeje, videl v lenivosti a v úpadku mravov, pretože vtedajšie ženy sa zaujíjali len o pôžitky a ničotné zaháľanie.

O tom, že žena je podriadená mužovi,

nik nepochyboval a bralo sa to ako jasná axióma. Z mienkotvorných predstaviteľov literatúry začiatku 17. storočia vysoko vyčnieva osobnosť ostrihomskeho arcibiskupa Petra Pázmánya (1570 – 1637). S jeho menom je spojená nielen katolícka obnova krajiny, ale aj nový štýl presviedčania a získavania veriacich. Jeho najsilnejšou zbraňou bola neuveriteľná vzdelanosť, pohotovosť v polemikách a najmä nevšedný literárny talent. V kázňach, ktoré vyšli tlačou, venuje pozornosť aj otázke, aká by mala byť ideálna žena, aby naplnila svoje poslanie a bola spoľahlivým doplnkom muža. Začína hneď výchovou dievčat, ktorej prikladá mimoriadnu dôležitosť nielen preto, že polovica obyvateľstva krajiny sú ženy, ale najmä z dôvodu, že dobrá výchova mužov začína u žien. Tvrdí, že to, či život

mužov bude cnostný alebo zvrhlý, záleží od ženy – matky, ktorá v prvých ôsmich rokoch určí smer. Navyše, aj spokojnosť v manželstve stojí na výchove dievčat – sobáš so zle vychovanou ženou znamená doživotnú galibu.

Výchova dievčat

Pázmány upozorňuje, že výchova dievčat začína už pri narodení – uvádza viacero príkladov z ríše zvierat, ako sa starajú o mláďatá, ako aj príklady z biblie. Za veľmi potrebné pokladá, aby matky samy dojčili svoje deti, pretože od zlej dojky nasajú aj jej zlé vlastnosti. Keď dievčatko začne chodiť, má sa hrať pod dozorom matky s rovesníkami – zásadne nie s chlapcami. Rozhodne sa nesmie s nimi fyzicky kon-

taktovať, bozkávať ich, pretože ju to môže ovplyvniť na celý život. Rovnako treba prísne dbať na to, aby dievčatko nevidelo nič neslušné a nepočulo nevhodné reči. V šiestich rokoch by sa už malo začať venovať užitočným činnostiam – predovšetkým naučiť sa priať a tkať, vyrábať čipky, šiť a vyšívať, aby v týchto krásnych činnostiach našlo záľubu a vedelo užitočne stráviť čas.

Tak za slobodna, ale najmä v manželstve je mimoriadne potrebné, aby sa dievča naučilo variť. Podľa arcibiskupa vari nie je nič milšie, ako keď žena svojmu manželovi pri jeho chorobe ponúkne vlastnoručne uvarené jedlo. Pretože ruky ženy sú oveľa špinavšie, keď jej ich stíska cudzí muž, než keď si ich zašpiní od hrncov pri varení.

Mnohí si myslia, že vedieť čítať a písať je pre dievča zbytočné, keďže je namieste obava, že bude čítať niečo nevhodné. Podľa Pázmányja je to predsa len potrebné: vedieť čítaním si môže osvojiť krásne vlastnosti a dobré mravy. Napokon, zlé sa ľudia naučia aj bez čítania kníh a Seneca tvrdil, že ženy sú neskrotné a nepoznajú mieru, ak sa ich povaha neskrášli krásnymi vedomosťami. No a v poslednom rade čítanie odrádza aj od tancovania, zbytočného klebetenia a hier. Samozrejme, Pázmány venuje pozornosť aj téme kníh, ktoré pre dievčatá a ženy nie sú vhodné (napr. o vojnách, bojuvaní, zamilované historiky považuje dokonca za smrteľný jed).

Už celkom malé dievčatká sa majú naučiť vrúcny modlitbám, pravidelným návštevám kostola a bohoslužieb, spovedi

Karol V. so psom (1533)
Autor: Tizián
Zdroj: Wikimedia Commons
Licencia: Public Domain

a prijímaniu. Ich životným vzorom nech sú svätice – sv. Katarína, Margita, Barboara... Najväčší poklad, viac, ako svetlo očí by však malo každé dievča chrániť svoju poctivosť. Tému straty poctivosti, ako nanajvýš dôležitej životnej udalosti, venuje Pázmány niekoľko strán. Varuje pred nebezpečnými miestami, kde by sa mohla stať takáto hanba. Najlepšie by bolo, ak by sa mladé dievča vôbec neukazovalo na verejnosti (trhoch, svadbách), ale keď už, tak len v sprievode dôveryhodnej osoby a nech stojí ticho v úzadí. Rozhodne sa musí vyhnúť dotyku muža – neprijímať a neposielať darčeky, listy, okamžite odísť, ak začuje nejaké lichôtky. K najnebezpečnejším činnostiam ráta tanec. Ako príklad uvážlivej ženy uvádza arcibiskup istú nemenovanú dámu, ktorá aby sa zbavila otravného nápadníka, dlho držala v ústach smradľavú kapustu a svojím dychom napokon navždy dotieravca odradila.

Dôležité pre zachovanie počestnosti je aj oblečenie. Nemá byť nápadné, prezdobené, ale striedme a skromné. Kresťanské dievča nech si nemaľuje tvár a nevytáča vlasy, do zrkadla nech sa zbytočne nepozera. Namaľovaná tvár a vyzývavé oblečenie je znakom pobehlíc a zástavou nevestincov.

Manželstvo

Dobre vedené a vychované dievča vo vhodnom veku treba vydať. Pázmány odporúča

Portrét Petra Pázmányja
Autor: Jeremias Gottlob Rugendas
Zdroj: web umenia / GMB
Licencia: Public Domain

vek 17 – 18 rokov, keď už sú schopné rodiť a vychovávať vlastné deti (muži – aj podľa Aristotela – sa majú ženiť až vo veku 36 rokov!). Manželstvo je najťažším stavom, oveľa ťažším, než je život hoci aj v kartuziánskom kláštore.

Kresťanské dievča má nechať výber životného partnera na rodičov, stačí, ak ona sama sa bude modliť, aby bol ich výber dobrý. Rodičia by však nemali brať ohľad na bohatstvo potenciálneho ženicha, ale na jeho duševné kvality, dobré mravy a múdrosť. Dôležitý je aj vek a výzor, ale hlavne náboženstvo – nech je katolík. To je zrejme zárukou šťastného zväzku, hoci sa nebezpečne rozmáhal názor, že manželstvo sa dá rozlúčiť (to je výmysel kalvínov), podľa Pázmányja je to vylúčené a nemožné.

Rovnako vášnivo arcibiskup vykresľuje aj vdovský stav. Vdovy prirovnáva k lodi,

Mystická svadba svätej Kataríny Sienskej
Autor: Giovanni di Paolo
Zdroj: Wikimedia Commons
Licencia: Public Domain

ktorá stratila kormidelníka a je vystavená náporu vln a vetra. Jeho pozornosť sa zameriava od oplakávania zosnulého (vdova nemá nahlas a okato dávať najavo svoj žal), na vhodné oblečenie, ale najmä na správanie – rozhodne sa má vyhýbať mužskej spoločnosti, ovládať svoje telo, ktoré už spoznalo radosti z muža a tak je obzvlášť potrebné prísne ho krotiť. Ako príklady uvádza svätú Katarínu zo Sieny, ktorá denne trikrát po pol hodine bila svoje telo železnými reťazami, svätú Alžbetu, uhorskú princeznú, ktorá sa počas piatkových pôstov a v čase dlhého pôstu dennodenne trestala bitkou prútmi a ďalšiu uhorskú princeznú, svätú Margitu, ktorá každú noc dvakrát trýznila svoje telo bitkou trňovými prútmi. Pázmány so žiaľom konštatuje, že vo vtedajších nešťastných časoch už boli ľudia slabí, a aj keď tieto panny vedeli, ako si zachovať čistotu, predsa len nie je možné žiadať to od všetkých žien. Napriek tomu je podľa jeho názoru nutné „dobýjať Nebo silou“ – teda udržiavať telo na uzde, zavrnutím žiadostivosti. Neodmieta myšlienku nového manželstva, dokonca v prípade mladých vdov to pokladá za celkom prirodzené a žiaduce, práve z príčiny, aby pre hriechne potreby tela neprišli k zatačeniu. Treba si však dôkladne vybrať – nie prvého, ktorý sa vyskytne. Je tisíckrát lepšie ostať nadosmrť vdovou, ako sa vydať za nezrelého fičúra.

V súdobej spoločnosti boli tieto názory nepísaným zákonom, mnohé vplyvné

Schodisko života ženy
Autor: Pieter Nolpe
Zdroj: <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COL-LECT.163425>
Licencia: Public Domain

osoby ich vnímali dokonca oveľa bigotnejšie a prísnejšie. Aj keď myšlienky renesancie a humanizmu priniesli mierny posun aj v pohľade na spoločenské postavenie žien v Uhorsku, cesta k uplatneniu sa žien v spoločenskom živote bola ešte veľmi dlhá. Od ženy sa požadovala poslušnosť, plodnosť, oddanosť a vernosť, k prioritám patrilo presné vykonávanie povinností – tak v súvislosti s rozmnožovaním rodu, ako aj so zabezpečením chodu domácnosti a celého hospodárstva. Preklenúť predsudky a vžitú stereotypy, ktoré mužovi prisudzovali nadradené postavenie však v takejto spoločenskej klíme bolo prakticky nemožné. Ženy sa preto

nemohli stať aktívnymi predstaviteľkami rozhodovacej moci, ale mohli byť jej vykonávatelkami, akýmisi predĺženými rukami mužov. Vo výnimočných prípadoch dokázali byť aj krkom, ktorý mužskou hlavou krútil.

Príspevok bol uverejnený aj v Aktualitách. sk. Táto verzia je určená pre História.

PhDr. Tünde Lengyelová, CSc.. (1960) vyštudovala archívniectvo na Filozofickej fakulte UK v Bratislave. Pôsobí ako samostatná vedecká pracovníčka v Historickom ústave SAV. Zaoberá sa dejinami raného novoveku so zameraním na sociálne dejiny, gender history, dejiny každodennosti, problematiku zemepanských miest a šľachtických dvorov. Je autorkou viacerých publikácií a štúdií vo vedeckých a odborných časopisoch.

Klenotnica slov

Byť ako v siedmom nebi

Kľúčové slovo v spojení *byť ako v siedmom nebi* je výraz *nebo*, ktoré sa vyskytuje vo viacerých významoch. Prvý označuje klenbu nad zemským povrchom, oblohu. Druhý význam je z náboženskej oblasti a predstavuje sídlo Boha, resp. bohov, miesto posmrtného života veriacich, ktorí zomreli bez hriechov; opak pekla. Tretí význam, takisto náboženský, je krycí názov pre Boha, najvyššiu božskú moc. Štvrtý význam patrí do oblasti publicistiky a predstavuje najvyššiu úroveň istej oblasti ľudskej činnosti, často umeleckej alebo športovej, v ktorej boli dosiahnuté úspechy trvalej hodnoty, napr. „Hviezda filmového neba“.

Výraz *nebo* sa vyskytuje v množstve ustálených spojení, uvedieme iba tie najfrekvencovanejšie. K prvému významu sa viažu ustálené spojenia, ako napr. *ako blesk z jasného/čistého neba* veľmi prekvapujúco, celkom nečakane, zrazu, znenazdajky; *Ako-by z neba spadol* Neočakávane sa niekde objavil; *Je/bolo ich ako hviezd na nebi* Je/bolo ich veľmi veľa; *To je (ako) nebo a zem* To sa nedá porovnávať; *Aj keby klince/sekery, fúriky z neba padali* Za akýchkoľvek (zlých) podmienok; *Pečené holuby nepadajú z neba* Bez práce nie sú koláče; *Je to medzi nebom a zemou* Nedá sa to vysvetliť jednoduchým spôsobom; *pod holým/šírym nebom (spať, zabávať sa a pod.)* vonku, bez prístrešia; *sľubovať niekomu niečo z neba* sľubovať všetko možné i nemožné; *Nič nepadá samo z neba* Všetko si treba zaslúžiť; *Nikto učený z neba nespadol* Každý sa musí učiť a každý spočiatku robí chyby; *Psi hlas do neba nejde* Zlomyseľník nedosiahne svoje, neuveria mu. Napokon nemožno obísť spojenie *modré z neba* (*Nechýba mu nič, len modré z neba* Má všetkého dost), ktoré najmä v spojení *zniest niekomu modré z neba* vyjadruje ochotu urobiť pre svojho najbližšieho čokoľvek, splniť všetky jeho želania.

V siedmom nebi (v angličtine aj On cloud nine)
Zdroj: common sense media

Banská Bystrica
Encyklopédia Britannica
[# /media/1/52160/151712](https://www.britannica.com/place/Banska-Bystrica)

Oveľa viac ustálených spojení nachádzame pri druhom význame. Nebo ako symbol najvyššieho blaha uvádzame v niektorých spojeniach, ktoré predstavujú len užší výber z veľkého množstva doložených príkladov. Vychádzame zo spojenia *byť ako v siedmom nebi*. Toto spojenie súvisí s náboženským významom, podľa ktorého ide predovšetkým o miesto posmrtného života veriacich, ktorí zomreli bez hriechu. Spojenie vyjadruje ten najoptimálnejší stav, keď človek dosiahne vrchol blaha, spokojnosti. Aj dnes sa nebo dáva do súvislosti so šťastím, s večnou blaženosťou. Spojenie *siedme nebo* má svoj pôvod v koráne. Ide o nadpozemské stupne bytia, sféry duchovného sveta, ktorých je sedem. Posledná, siedma nebeská sféra je najvzdialenejšia od materiálneho sveta a predstavuje sídlo Stvoriteľa, ktoré je to najvyššie blaho. Spojenie *byť ako v siedmom nebi* sa vyskytuje vo viacerých variantoch, napr. *cítiť sa/mať sa/žiť (ako) v (siedmom) nebi* a pod.

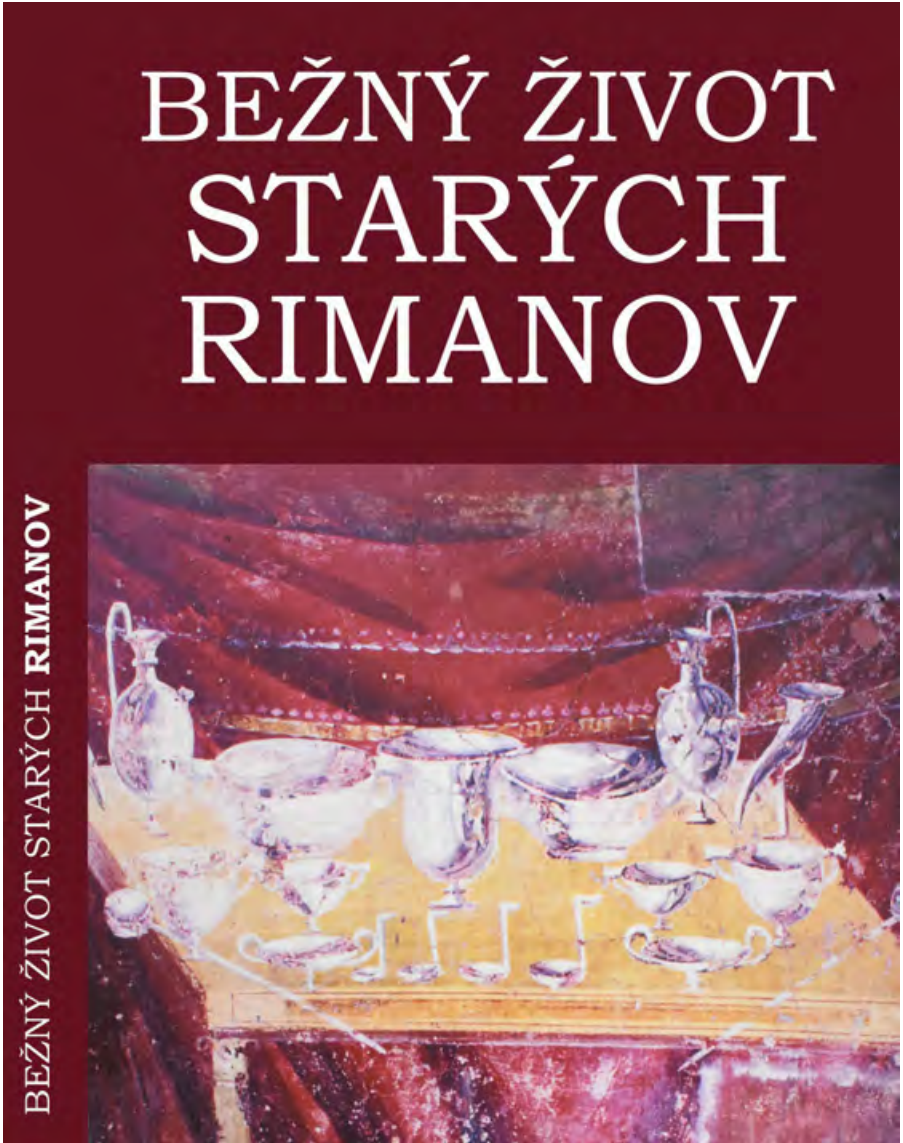
Číslovku sedem možno uviesť aj v súvislosti so spojeniami *sedem hlavných hriechov*, *sedem divov sveta*, *stvorenie sveta za šesť dní*, *siedmy deň je nedeľa*, teda človek musí šesť dní pracovať a siedmy deň posvätiť odpočinku a i. Pozoruhodné sú spojenia zo zbierky prísloví a porekadiel od Adolfa Petra Záturského, ktorý uvádza spojenia so siedmym nebom v súvislosti s opilstvom, napr. *Do siedmeho neba hľadá; V siedmom nebi hviezdy číta* Je úplne opitý. Ďalšími spojeniami sú napr. *do neba volajúci* evidentne nesprávny, nespravodlivý, zasluhujúci si trest; *chváliť, vynášať niekoho do neba* veľmi niekoho vychvaľovať; *Keby nebolo keby, boli by sme všetci v nebi* Vo svojich úvahách netreba rátať s tým, čo by sa mohlo stať napriek súčasnemu stavu. Jediným spojením, týkajúcim sa iba nášho územia, je spojenie *Za živa v Bystrici a po smrti v nebi* Mesto povestné svojou krásou.

Jana Skladaná

Bežný život starých Rimanov

ANDOKOVÁ, Marcela – HRNČIAROVÁ, Daniela (eds.). *Bežný život starých Rimanov*. Bratislava: IRIS, 2020, 415 s. ISBN 978-80-8200-064-4.

Rímska ríša – impérium, ktoré napriek dávnej minulosti vyvoláva údiv a rešpekt u historikov aj širokej verejnosti. Je pozoruhodné, ako sa Rimania dokázali presadiť popri mocných susedných ríšach. Gréci síce zakladali osady, kolonizovali spolu s Feničanmi Stredozemné more a objavili strategickú výhodu stredomorskej geopolitickej osi, boli to však až Rimania, ktorí dokázali zjednotiť a pretvoriť oblasť Stredozemného mora

do ucelenejšieho impéria. O Rímskej ríši sa dozvedáme nielen z antických písomných prameňov, ale aj z prác neskorších historikov, ktorí neraz podľahli ideovým trendom doby. Do popredia vstupovali faktografické práce, ktorých cieľom bol skôr chronologický sled vojenských konfliktov a turbulentných zmien. S nástupom a rozvojom nových vedných disciplín, ako je napríklad archeológia alebo etnológia, sa paradigma písania dejín posunula k novým otázkam, ktoré nám ponúkajú odpovede na otázky každodenného života v Ríme.

Vysokoškolská učebnica *Bežný život starých Rimanov* ponúka odpovede na

otázky každodennosti života. Kniha vyšla v roku 2020 z prostredia Univerzity Komenského v Bratislave a Katolíckej univerzity v Ružomberku ako dielo kolektívu autorov Marcely Andokovej, Mareka Babica, Ľudmily Eliášovej Buzássyovej, Daniely Roškovej a Pavla Valachoviča. Recenzovaná kniha zaujme už svojim názvom, keďže pokrýva v našom kontexte nezvyčajnú tému. Vydanie tejto obsahovo hutnej knihy potvrdzuje stály záujem verejnosti o Rímske impérium. Kniha je rozdelená na štrnásť kapitol a ponúka širokú paletu tém od rodinného života, bývania, sexuálneho života, štruktúry obyvateľstva, rímskej

kuchyne, vzdelávania, ako aj ďalších tém rímskej každodennosti. Pred začatím každej kapitoly upúta pozornosť čitateľa krátky latinský citát z pera klasických autorov. Pod latinským znením sa nachádza slovenský preklad. Preto, aj keď čitateľ nerozumie latinčine, neujde mu plnohodnotný zážitok. Nasleduje súvislý text k danej problematike, po ktorom je v závere zhrnutá literatúra pre rozširujúce štúdium. Pri príspevkoch nie sú uvádzaní autori, čím je pre nás ťažšie identifikovať pisateľa.

Prvá kapitola sa venuje prameňom k rímskym reáliám. Autor analyzuje obsahové rozdelenie prameňov, hodnotí ich samotnú autenticitu a výpovednú hodnotu. V kapitole sú uvedené aj viaceré pramene, ktoré sa už nezachovali. Pisateľ tejto kapitoly určuje pramene podľa ich povahy ako primárne a sekundárne. Ďalej charakterizuje spôsob zachovania prameňov, poukazuje na význam numizmatiky a ďalších pomocných vied. Našu predstavu o každodennom živote vyjadrujú nielen písomnosti, ale aj archeologické nálezy. Táto veda síce nedokáže v plnej miere nahradiť históriu, ale v dôležitých otázkach dokáže dotvoriť a vysvetliť zložitý obraz antickej spoločnosti.

Nasleduje kapitola o charakteristike

obyvateľstva. Autor odpovedá na otázky kto bol občan starovekého Ríma, kto mal politické práva a vysvetľuje, ako mohol občan tieto politické práva získať alebo aj stratiť. Zostavovateľ sa nevyhol ani problematike otrokárstva v antickom Ríme. V tejto časti je stručne vysvetlené, ako sa človek mohol stať otrokom, aký bol jeho život a občianske práva. Túto kapitolu mohla obohatiť stručná komparácia otroctva v Ríme a otroctva v období novoveku, keďže súčasný čitateľ nemusí vnímať viaceré rozdiely.

Ďalšia kapitola sa venuje problematike bývania v Ríme. Je to pomerne netradičná téma, keďže nepatrí k najvyhľadávanejším. Tvorca kapitoly verne opisuje život bohatých, ale aj bežných Rimanov, vykresľuje v akých domoch bývali a taktiež organizáciu života v samotnom Ríme. Dedičstvo rímskej architektúry môžeme sledovať na základe viacerých zachovaných pamiatok dodnes. Z kapitoly vyplynuli viaceré podobnosti medzi našou a rímskou kultúrou. Príkladom sú poschodové domy (*insula*) alebo obytné príbytky na vidieku (*villa*).

Zaujímavým aspektom života Rimanov je téma rímskej kuchyne, ktorá sa vyvíjala v priebehu času. Rímania sa totiž stravovali inak počas republiky a inak za cisárstva. Základom stravy bola obil-

Hadriánova vila, Námorné divadlo, Tivoli
 Autor: Tango7174
 Licencia: CC BY-SA 4.0
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/f/f0/Lazio_Tivoli2_tango7174.jpg

ninová kaša. Vojaci sa zúčastňovali výbojov na Blízkom východe a priniesli odtiaľ viaceré prvky orientálnej kuchyne. V dôsledku toho sa medzi Rimanmi rozšírilo labužníctvo, najmä medzi bohatými vrstvami rímskej spoločnosti. Jedlo bolo už estetickéjšie na pohľad.

Piata kapitola sa venuje rímskej rodine. Autori charakterizujú rímsku spoločnosť z pohľadu sociálnych, rodinných a politických aspektov. Základnou jednotkou rímskej spoločnosti bola rodina, na čele ktorej stál otec (*pater*). Ten mal absolútnu moc nad svojou manželkou, deťmi a otrokmi. Rímska rodina sa vyznačovala silným konzervativizmom – hlbokou úctou k tradíciám. Po opise rímskej rodiny sa venujú organizácii rímskej spoločnosti. Samotná organizácia impéria sa podobne ako kuchyňa menila v priebehu času. S tým súvisí aj postupné vymáhanie práv plebejcov, resp. vzhľadom na zväčšujúcu sa rímsku ríšu i otázka, kto je skutočným rímskym občanom.

Na kapitolu o rodine nadväzuje kapitola venujúca sa sexu a sexuálnej morál-

ke Rimanov. Autor v jej úvode konštatuje, že súčasná kultúra je ovplyvnená kresťanstvom. Rímska spoločnosť sa však vyvíjala už pred príchodom kresťanstva, a preto niektoré spoločenské normy antického Ríma sú nezlučiteľné s etikou 21. storočia. Autor medzi takéto normy zaraďuje napríklad detskú prostitúciu. Taktiež je zaujímavé, že rímska kultúra nepoznala slovo pre homosexuálny a heterosexuálny styk, pretože pri otázke pohlavného styku nebola dôležitá etická norma, ale spoločenské postavenie.

V ďalšej časti analyzujú význam, rozsah a obsah vzdelania, ktoré bolo, ako konštatujú, z väčšej časti importované z Grécka. Grécko výraznou mierou ovplyvnilo samotnú rímsku spoločnosť (s. 193). Ďalšia z kapitol sa venuje jednému zo symbolov vyspelosti rímskej civilizácie – rímskym kúpeľom a akvaduktom. Autor kapitoly oboznamuje čitateľa s niektorými typmi kúpeľov, poukazuje na ich funkciu a význam pre rímsku spoločnosť. Pri analýze kúpeľov boli použité viaceré obrazové prílohy. Pre lepšiu predstavu čitateľa by bolo žiaduce, aby k ich opisu bol priložený aj pôdorys. Rímania nepoznali adekvátne prostriedky na dlhodobé čistenie bazénov, a tak museli vodu v kúpeľoch vymieňať každý deň. Autori sa zmieňujú aj o lekárstve v Ríme. Tento odbor bol dlhodobo kritizovaný a označovaný za import gréckej kultúry.

V jedenástej kapitole je spracovaná problematika náboženstva. Rímske náboženstvo sa vytvorilo na základe každodenného života, z čoho vznikol pestrý zástup bohov, ktorí mali

presne vymedzenú oblasť svojho vplyvu. Funkciu kňaza v rodine vykonával otec. Autor sa zaoberá náboženským kultom uprostred rodiny, pozornosť venuje ochranným božstvám, pohrebom a starostlivosti o zomrelých. Informuje nás o náboženských úkonoch, rímskych chrámoch, popisuje kňazskú hierarchiu a rozoberá náboženskú reformu cisára Augusta. Taktiež sa venuje aj iným božstvám, ktoré sa v súvislosti s jej rozpínavosťou implementovali do Rímskej ríše. Východným orientálnym náboženstvám politické elity nedôverovali a videli v nich posolstvo politického a sociálneho rozvratu. V rímskom náboženstve bolo len málo etických prvkov a duchovného obsahu. Zabezpečovalo skôr poriadok v štáte a dávalo hranice rímskemu ľudu. Orientálne náboženstvá a kulty boli v obľube, pretože ponúkali víziu cieľa a šťastnú budúcnosť. Autor si

taktiež všíma podobnosť medzi kresťanstvom a kultom Mithru. Správne upozorňuje na spoločné črty medzi Mithrom a Ježišom Nazaretským, avšak bolo by vhodné uviesť aj rozdielnosti, pretože na neinformovaného čitateľa to môže pôsobiť mätúco. Na príklade Mithrovho kultu taktiež potvrdzuje, že armáda bola nositeľom informácií a zmien. Napriek možným presahom cieľov kapitoly by bolo zaujímavé dozvedieť sa o podobnostiach a rozdieloch pohrebného rituálu našej a rímskej kultúry.

Čitateľa môže zaujať kapitola venujúca sa poverčivosti a mágii. Spiritualita totiž predstavovala dôležitú súčasť bežného života rímskej spoločnosti. Pre moderného človeka je takýto spôsob uvažovania cudzí, keďže v dôsledku vplyvu osvietenstva je spiritualita v 21. storočí vytláčaná z verejného priestoru do súkromnej sféry. Predsa sa však

Neskorá rímsko-republikánska banketová scéna na freske z Herculaneae
 Autor: Yann Forget
 Zdroj: Wikimedia Commons

Pohľad na amfiteáter v Pompejach

Autor: Jebulon

Zdroj: Wikimedia Commons

Licencia: CC0ä

Zdroj: Public Domain

dozvieme o viacerých podobnostiach, resp. prvkoch spirituality, ktoré sú prítomné aj dnes. Príkladom je veštenie, horoskopy alebo sledovanie astrologických znamení.

Ďalšia téma nadväzuje na predchádzajúcu kapitolu, pretože analyzuje čas v antickom Ríme. Kalendáre sa podľa legend začali používať už od Romula, neskôr upravil kalendár Numa Pompilius a k veľkej reforme došlo počas vlády Iulia Caesara, keď rok 46 pr. n. l. mal až 455 dní. Autor taktiež porovnáva vnímanie dňa v rôznych kultúrach. Rimania počítali deň od polnoci do polnoci, v Babylone sa meral od východu Slnka po nasledujúci východ a v Grécku zasa od západu po nasledujúci západ Slnka. Pri zmienke o vodných hodinách by bol vhodný nielen opis, ale aj obrázok, aby si čitateľ mohol utvoriť lepšiu predstavu ich fungovania. Autor sa taktiež zmie-

ňuje o pôvode sviatku Vianoce, ktorý pripadol na pôvodný rímsky sviatok *Saturnalis*. Z textu sa čitateľ dozvie, že vianočné sviatky majú korene v pradávnom poľnohospodárskom sviatku roľníkov Apeninského polostrova. Posledné dve kapitoly sa venujú politickým inštitúciám a rímskej armáde.

Čitateľovi sa dostáva do rúk jedinečná obsahovo podnetná publikácia, ktorá spracováva širokú problematiku. Postupne, kapitolu za kapitolou, sa čitateľ oboznamuje s rôznymi aspektmi života Rimanov. Pozitívne hodnotíme, že každá kapitola pracuje s antickými prameňmi. Tie sú preložené z latinského alebo gréckeho jazyka do slovenského jazyka, čím sa text stáva dostupným aj pre bežného čitateľa. Autori dobre poznajú dostupné pramene, ktoré buď uviedli v závere kapitoly alebo priamo v texte. Pre prípadné rozšírenie obzorov môže čitateľ siahnuť po literatúre uvedenej na konci každej kapitoly. Poznámkami pod čiarou obsahujú stručné vysvetlivky k textu, napríklad význam latinských slov, ale nezahŕňajú odvolávky

na literatúru. V publikácii sa nachádza bohatá obrazová príloha. Pri niektorých kapitolách, ako napríklad rímske kúpele a akvadukty, rímska kuchyňa a bývanie, predstavujú obrázky dôležitú súčasť publikácie. Niektoré obrazové prílohy sú však príliš malé a mohli byť spracované vo väčšom formáte.

Po obsahovej stránke sa dá knihe len ťažko niečo vyčítať. Daná monografia je však len úvodom do rímskej kultúry, nie hĺbkovou štúdiou jednotlivých fenoménov. Okrem obrazovej prílohy a samotného textu sa v publikácii na okrajoch strán uvádzajú rôzne vysvetlivky, ktoré dotvárajú vlastný text. Pozitívne hodnotíme zaradenie menného a vecného indexu ako aj dvoch vedomostných kvízov v podobe QR kódu.

Publikácia je určená nielen študentom histórie, ale aj pre širokej verejnosti. Môžeme ju jednoznačne odporučiť každému záujemcovi o dejiny antiky, západnej civilizácie, starovekého Ríma a rímskej spoločnosti.

Samuel Červeňanský

Mládež nad priepasťou

RIGOVÁ, Viktória. *Mládež nad priepasťou. Sociálna starostlivosť o (nielen) problémovú mládež na Slovensku v rokoch 1918 – 1945*. Paradigma Publishing: Bratislava, 2022, 219 s. ISBN 9788097367824.

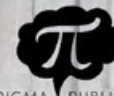
Knihu príslušníčky najmladšej generácie slovenskej historickej obce treba privítať z viacerých odborných, ale aj spoločenských dôvodov. Autorka v nej analyzuje jednu z citlivých a podnes nie uspokojivo riešených sociálnych otázok z takzva-

Viktória Rigová

Mládež nad priepasťou

Sociálna starostlivosť o (nielen) problémovú mládež na Slovensku v rokoch 1918 – 1945

PARADIGMA PUBLISHING

ných malých dejín Slovenska v prvej polovici 20. storočia. V centre jej výskumu je problematika dejín starostlivosti a výchovy mládeže, v tomto prípade chlapcov vo veku od 10 do 20 rokov, ktorí sa z rôznych príčin ocitli po hmotnej i morálnej stránke „nad priepasťou“, teda na okraji spoločnosti. V rámci toho záberu však autorkin výskum ide ďalej a všíma si citlivé otázky výchovy mládeže v širších súvislostiach v rokoch 1918 – 1945.

Publikácia má interdisciplinárny cha-

rakter: historický, právny, pedagogický, etický, politologický. Zodpovedá tomu aj bohatá paleta archívnych prameňov, dobovej tlače, odbornej i memoárovej literatúry, ktorú Rigová nielen exploatuje, ale zároveň k nej aj kriticky pristupuje, tak po stránke faktografickej ako aj terminologickej. Z odborného i čitateľského aspektu kniha prekračuje svoj vnútorný tematický zámer, lebo jej obsah a autorkine interpretácie sú zasadené do historických politických a spoločenských

Chovanci, dozorcovia a úradníci Štátneho výchovného ústavu v Ilave pri koncerte v parku (jún 1940)
Zdroj: historylab / Rigová

udalostí, ktoré bezprostredne ovplyvňovali celé generácie mládeže, zvlášť tých jej marginalizovaných skupín, ktoré sa ocitli na okraji spoločnosti a navyše boli vystavené stereotypom negatívneho vnímania zo strany väčšiny občanov. Priamo alebo nepriamo ich postihli devastačné sociálne a morálne dôsledky dvoch svetových vojen, citeľné zníženie životnej (aj tak nízkej) úrovne, týkajúce sa práve najchudobnejších vrstiev obyvateľstva. Autorka si ilustratívne všimá niektoré individuálne príbehy chovancov umiestnených do príslušných zariadení na nútenú prevýchovu.

Viktória Rigová rekonštruje základné historické fakty týkajúce sa skúmanej témy, ktorú analyzuje v kontexte celkového spoločensko-politického vývoja v Československu, s osobitným prihliadnutím na slovenské reálie. V úvodných pasážach knihy rozoberá problematiku starostlivosti o mládež z pohľadu štátnej politiky, upozorňujúc na jej oficiálne páky, ktoré fungovali súčasne aj na báze dobrovoľnej, osobitne cirkevnej charity, resp. s aktivitami rôznych záujmových organizácií, akými boli napríklad Červený kríž, Živena a podobne. Sebe a čitateľovi kladie otázky o príčinách daného stavu a zároveň sa snaží na ne hľadať racionálne odpovede. V tom tkvie najväčší prínos publikácie, ktorá je na solídnej odbornej úrovni a navyše je napísaná pre širšiu čitateľskú obec zrozumiteľnou a príťažlivou formou, doplnenou tabuľkami, dobovými fotografiami a niekoľkými informatívnymi prílohami.

Vo vnútornej štruktúre práce sa prelína náročný, dobre zvládnutý chronologicko-tematický prístup. Po právnej a inštitucionálnej stránke v ňom autorka opisuje a na rôznych úrovniach porovnáva systém sociálnej starostlivosti o „problémovú mládež“, jednak v období

Hlinkova mládež
Slovenský národný archív, Bratislava – fond STK / Jozef Čincik

prvej Československej republiky, jednak počas existencie vojnovnej Slovenskej republiky. Po organizačnej a aj výchovno-pedagogickej stránke tu existovala viditeľná kontinuita. Z hľadiska personálneho obsadenia a najmä ideologického zamerania výchovy v príslušných inštitúciách (Komenského ústav v Košiciach v rokoch 1918 – 1938 a Štátny výchovný ústav v Ilave v rokoch 1939 – 1945) sa udiali udalosti a zmeny, ktoré zodpovedali charakteru aktuálne existujúcich politických systémov. Odchod dobre fungujúceho Komenského ústavu z Košíc bol vynútený anexiou mesta horthyovským Maďarskom na jeseň roku 1938. Jeho núdzové umiestnenie v ilavskej väznici s koncentračným táborom, akoby nechtiac symbolizovalo ideologickú stránku prevýchovy problémovej mládeže v ľudáckom režime. Totiž skutočnosť, že ústav pre výchovu mládeže bol nútené umiestnený do priestorov ilavskej väznice kladie otázku, aký vplyv na mladých chlapcov mal tento deprimujúci faktor.

Na pôdoryse dvoch spomínaných

inštitúcií V. Rigová podáva z viacerých strán detailný obraz ich pôsobenia. Približuje národnostné a náboženské zloženie chovancov a najmä ich sociálny profil. Všimá si aj zloženie tamojšieho pedagogického personálu a iných zamestnancov. Podrobne opisuje vyučovací a výchovný proces v spomínaných zariadeniach, vrátane telesných trestov, ktoré napriek výhradám odborných kruhov, zodpovedali dobovému vnímaniu metód výchovy uplatňovanej v prístupe verejnosti k „problémovej mládeži“.

V kapitole zaoberajúcej sa obdobím rokov 1939 – 1945 upozorňuje na zvýšenú politizáciu prevýchovy v duchu ľudáckej ideológie, zdôrazňujúcej náboženský a národnostný faktor výchovy „nového človeka“ nielen u problémových skupín, ale celej mládeže. Upozorňuje tu aj na úlohu organizácie Hlinkova mládež bez toho, aby upadla do povrchnej ideologizácie skúmanej otázky. Konštatuje, že z dvoch hlavných zásad výchovy – kresťanská a nacionálna, vždy prevládla tá druhá, čo zodpovedalo celkovému cha-

Komenského ústav v Košiciach
<https://kosicednes.sk / researchgate.net>

rakteru režimu, ktorý sa ostentatívne hlásil k vypätému nacionalizmu a ku kresťanstvu, hoci jeho základné princípy hrubo porušoval. Upozorňuje aj na citlivú sociálnu, právnu a historickú stránku tohto problému „malých dejín“, keď volanie po zdravej populácii a mnohodedných rodinách zďaleka nebolo v súlade so sociálnymi podmienkami a možnosťami najchudobnejších, no počtom detí najpočetnejších rodín. V tomto smere autorka prekonáva dobovú platnosť svojho výskumu, ktorý dostáva aj niektoré aktuálne dimenzie pre našu súčasnosť. Sympatické je, že V. Rigová vychádzajúc z vlastného bádania, upozorňuje na „biele miesta“, tohto problému, ktorý čaká na ďalší podrobný multidisciplinárny výskum. Treba len dúfať, že na jeho realizácii sa zúčastní aj autorka tejto prínosnej publikácie.

Ivan Kamenec

pêle-mêle

Luiza Blaha

– kráľovná ľudového divadla

V roku 1848 husársky dôstojník Reindl zažil hektické obdobie svojho života. Oženil sa s Lujzou Ponti a o niekoľko týždňov už bojoval v radoch maďarskej revolučnej armády. Po jej porážke si z obavy pred prenasledovaním zmenil priezvisko a ako Sandor Várai, spolu s manželkou, sa stal členom kočovnej divadelnej spoločnosti Boldizsára Lánga. V roku 1850, keď boli na ceste z Lučenca do Rimavskej Soboty, sa im v dome obuvníka Józsefa Marczela narodila dcéra Lujza. O šesť rokov neskôr, v čase epidémie cholery, Várai zomrel v Košiciach počas predstavenia. Lujzina matka sa znova vydala, a to za maliara kulís (v dnešnom jazyku scénického výtvarníka) Antála Kölesiho.

Kočovný život umelcov bol náročný. Nízke príjmy spôsobili, že Lujza s rodičmi žili v biede. Na divadelných doskách sa objavila už ako šesťročná. Do školy však v tom čase nechodila, čítať a písať ju naučil herec János Kirchner. Až o dva roky neskôr sa stala žiačkou kláštornej školy v Győri, kde vystupovala v detských rolách pod menom Lujzika Kölesi. Postupne pôsobila vo viacerých spoločnostiach a čoskoro dosiahla prvé umelecké úspechy. Po krachu budínskeho divadla odišla do Subotice, mesta nachádzajúceho sa na severe dnešného Srbska, kde pôsobila v skupine Károly Siposa (Si-

Iste zavdáčime sa ct. obecnstvu, keď podáme v U. N. obraz veľkej umelkyne, „slávika divadla“ a miláčka obecnstva peštianskeho. Od dlhšieho času je subrett speváčkou divadla ľudového a od počiatku teší sa nerozdielnej oslave zo strany obecnstva. Bars je umelkyňou výbornou v operettách: hlavne pole jej činnosti, slávy je činohra ľudová. Ona nám podáva skutočné postavy z ľudu. Vie sa smiať, plakať ako vedia to len deti prírody. Nenútenosť, jasnosť sú charakteristickými ťahmi jej umelectva. Jestli iní hrajú prirodzene: ona je príroda sama. Obecnstvo zná uctiť jej umenie. Keď sa zjaví na javišti, keď zazvučí jej jasný, plný smiech, keď zaspieva čarovne malú pieseň: vždy zhučí applaus, ktorý trvá často do nekonečna. O nej môže sa smelo riecť: Kde ona, tam víťazstvo!

Podobyzeň naša vzatá je z operetty Milöckerovej „Žobravý žiak“ kde L. Blahová hrá zástoj Simona Rimanovského a ktorý patrí medzi najlepšie výtvy jej umelectva.

Luiza Blahová. In *Uhorské noviny: týždenník spoločenský*, 1883, roč. 1, č. 7, s. 3 [17. 06. 1883]

poláka). Tu sa spoznala so svojim budúcim manželom.

Ako šesťnásťročná sa vydala za Jana Blahu, rakúskeho dirigenta vojenskej kapely, českého pôvodu, ktorý zabezpečoval hudbu pre divadelné predstavenia. Rozpoznal jej talent, pomáhal v kariére, no po troch rokoch manželstva zomrel. Po jeho smrti sa ešte dvakrát vydala, priezvisko si však už nezmenila. Jej druhým manželom sa stal v roku 1875 Sándor Soldos, statkár z Hevešskej župy. Po štyroch rokoch sa s ním rozviedla a ďalšie manželstvo uzavrela s Ödönom Splényim, policajným radcom.

Po úspešnom pôsobení v Debrecíne a hosťovaní vo Viedni debutovala v roku 1871 v Maďarskom národnom divadle a od roku 1875 v novozriadenej Ľudovej divadle v Budapešti. V rokoch 1863 – 1896 stvárnila vyše sto hlavných úloh v divadelných hrách, vystúpila v 60 operetách, 10 operách. Na doskách, ktoré znamenajú svet pôsobila až do roku 1914. Pochovaná je na cintoríne v Kerepesi, na mieste kde odpočívajú mnohé významné osobnosti maďarského verejného života z druhej polovice 19. a z prvej polovice 20. storočia.

Jej meno sa zachovalo v mnohých podobách. Ešte za života sa stala „tvárou“ kampane kozmetickkej značky firmy Müller na púder, krém a mydlo. Značku Blaha Lujza používali pri predaji svojich výrobkov aj cukrári, výrobcovia čiapok, rukavíc i vešiarov. V roku 1920 pomenovali po nej jedno z najrušnejších námestí hlavného mesta na križovatke Rákóczi út a József körút. V Balatonfürede, kde dlhé roky trávila letné prázdniny, jej zase postavili pamätník.

- mf -

Použitá literatúra:

SZTANKAY, Ádám. *Akinek édesapja a színpadon halt meg kolerában, nevelőapja pedig éhezettette, ha gyerekszínészként hibázott* [cit. 2023-01-29]. Dostupné na: <https://www.origo.hu/kultura/20200430-blaha-lujza-elete.html>

GÖMÖRI, Ilona. *Soldos-Blaha Louiza művésznő kedvenc arcpora* [cit. 2023-01-29]. Dostupné na: https://hevesihistoriak.blog.hu/2020/05/27/soldos-blaha_louiza_muveszno_kedvenc_arcpora [cit. 2023-01-29].

VEĽA DARČEKOV ZA JEDNU CENU

Ste priaznivcami HISTÓRIE a chýbajú Vám niektoré publikácie? Na stránke <https://ehistoria.sk> je pre Vás pripravená pestrá ponuka novej i staršej literatúry, ktorú nepretržite dopĺňame. Pri objednávke ľubovoľnej publikácie, môžete ako bonus získať tri čísla Histórie z ľubovoľných ročníkov, a to až do vyčerpania zásob. Ponuka sa nevzťahuje na roky 2023, 2022 a 2021. Vybraté čísla Vám doručíme za cenu poštovného, v prípade osobného odberu zadarmo.

Tlačenú podobu jednotlivých čísel Histórie ročníka 2023 Vám doručíme za cenu zodpovedajúcu skutočným tlačovým nákladom. Čím viac odberateľov a sponzorských príspevkov získame, tým bude nižšia cena. Zároveň obdržíte zadarmo jednu knižnú publikáciu z našich skladových zásob.

Objednávky:

Elektronickou formou:

<https://ehistoria.sk>

mailom: historiarevue@gmail.com

telefonicky:

na Slovensku: 0908 870 871

zo zahraničia: +421 908 870 871

Vyberte si jednu publikáciu k *Histórii* 1/2023

Petruf P.

Československá zahraničná politika 1945 – 1992

Štefánik M.

Obchodná vojna kráľa Žigmunda proti Benátkam

Key Issues of Slovak and Hungarian History

Ferenčuhová B.

M. R. Štefánik a čsl. zahraničné vojsko

Jozef Tiso

Prejavy a články 1944 – 1947

História

Revue o dejinách spoločnosti

Ročník XXII

Ocenenie: Cena Akadémie vzdelávania za vynikajúcu popularizačnú prácu v oblasti Histórie (2004)

V spolupráci s Historickým ústavom SAV a Slovenskou historickou spoločnosťou pri SAV vydáva HISTÓRIA, o. z.
IČO: 50 225 065
Periodicita vydávania – 6x ročne

Adresa redakcie a vydavateľa: HISTÓRIA, o. z.

Hraničná 73, 821 05 Bratislava
Tel.: +421-908 870 871

E-mail: historiarevue@gmail.com

Web: <http://www.historiarevue.sk>

Šéfredaktor: Ing. Miroslav Fabricius, CSc.

E-mail: historiarevue@gmail.com

Redakčná rada:

PhDr. Vladimír Čičaj, CSc.

Mgr. Matej Hanula, PhD.

prof. PhDr. Roman Holec, DrSc.

PhDr. Katarína Hradská, PhD.

Mgr. Adam Hudek, PhD.

PhDr. Ľubica Kázmerová, CSc.

Dr. h. c. prof. PhDr. Peter Kónya, PhD.

PhDr. Dušan Kováč, DrSc.

PhDr. Eva Kowalská, DrSc.

PhDr. Rastislav Kožíak, PhD.

PhDr. Slavomír Michálek, DrSc.

prof. Eduard Nižňanský, CSc.

PhDr. Miroslav Pekník, CSc.

doc. PhDr. Vladimír Segeš, PhD.

prof. PhDr. Karol Sorby, DrSc.

prof. PhDr. Dušan Škvarna, PhD.

prof. PhDr. Peter Švorc, CSc.

Grafická úprava: Martin Horváth

Sadzba a tlač: CICERO, s.r.o.

ISSN: 2585-9080

Evidenčné číslo: EV 5179/15

Redakčná uzávierka: 31. 01. 2023

Objednávky:

Elektronickou formou:

<https://ehistoria.sk>

mailom: historiarevue@gmail.com

telefonicky:

na Slovensku: 0908 870 871

zo zahraničia: +421 908 870 871

Kaštiele

Čečejevce – kaštieľ

Zemepisné súradnice: 48°36'00" S 21°04'00"V

Barokový kaštieľ vznikol ako novostavba pre Štefana Jóba (I.) Szirmayho (1723 – †1791). Ešte pred jeho postavením začal v rokoch 1756 – 1761 s výstavbou majera, břešského domu a „svojho obytného domu“, pričom celkové náklady sa vyšplhali na 1 500 uhorských zlatých. V prípade „obytného domu“ išlo zrejme o opravu staršej „rezidenčnej kúrie“, pretože 5. januára 1764 uzavrel zmluvu na postavenie „novej budovy“ súčasného kaštieľa. Následné stavebné práce trvali až do roku 1768 a spolu so záhradou vyšli na 12 000 uhorských zlatých. Štefan Jób (I.) dal neskôr, v roku 1774, opraviť aj dom v zemplínskej tokajskej vinohradníckej lokalite Tállya. Navyše v Nižnom Hrušove, v Zemplínskej stolici, nechal v roku 1784 vystavať aj ďalší kaštieľ. Tieto aktivity financovala aj jeho manželka Jana Horváth-Stansithová (1732), ktorá pochádzala z bohatej spišskej rodiny.

Podľa zmluvy z 5. januára 1764, uzavretej priamo v Čečejevciach, mal Albert Hawlowitz, murársky majster z Rožňavy, postaviť pre Štefana Jóba (I.) Szirmayho „novú budovu“ za 2 150 rýnskych zlatých. V dohode sa Hawlowitz zaviazal, že vybuduje prízemný symetrický podpivničený objekt „podľa najnovšej módy“ s dvomi hlavnými fasádami. V suteréne sa vytvorí pivnica, kuchyňa a pekáreň. Miestnosti na prízemí nemali presnú špecifikáciu, mala však vzniknúť veľká ústredná „palota“ (teda slávnostná reprezentačná sieň), chodba a pavilón. Všetky priestory prízemia mali mať korýtkové klenby s „peknými štukatúrami a iónskymi a dórske stĺpmi.“ Dodávku kachľových pecí Szirmay zabezpečil 29. októbra 1764 v Bratislave, kde podpísal zmluvu s bratislavským kachliarskym majstrom Františkom Hofmanom.

V roku 1781 sa v prameňoch po prvý raz objavilo pomenovanie „novej budovy“ ako kaštieľa. Novovzniknutá rezidencia dôstojne reprezentovala majetkové postavenie Štefana Jóba (I.) Szirmayho, ktorý v čase urbárskej regulácie disponoval s 2 162 katastrálnymi jutrami a 161 poddanskými rodinami. Jeho majetok sa rozprestieral v Abovskej stolici v dedinách Alsófügöd, Büttös, Buzica, Devecser, Felsőfügöd, Janík, Kány, Mokrance, Pamlény, Paňovce, Stredný Lánec, Szemere, Vyšný Lánec a v Zemplínskej stolici v lokalitách Nová Sedlica, Rokytovec a Sukov.

Tomáš Janura

Foto: autor

MICHÁLEK, Slavomír. Československé menové zlato: 1938 – 1982. Bratislava: Historický ústav SAV; VEDA, 2021, 472 s. ISBN 978-80-2241884-3.

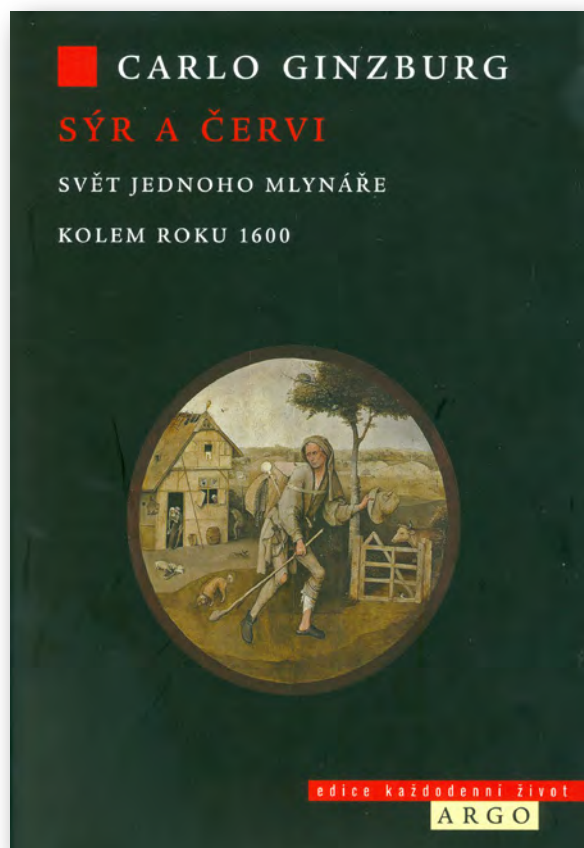
Československé menové zlato začalo písať svoju pohnutú históriu koncom tridsiatych rokov 20. storočia v čase oklieštenia a rozbitia Československej republiky. Vtedy bolo násilne a bezprávne ukoristené nacistickým Nemeckom. Na sklonku druhej svetovej vojny ho objavila americká armáda v solných baniach v Merkers pri Aachene a stalo sa na dlhých takmer 37 rokov súčasťou komplikovaných československo-amerických vzťahov a hospodársko-obchodných i politicko-ideologických medzinárodných sporov a konfliktov. Až vo februári 1982 sa jeho adekvátna časť o hmotnosti 18,4 tony opäť vrátila do trezora Štátnej banky československej v Prahe.

Z obsahu:

Československé menové zlato v rukách nacistického Nemecka
Praha vs. Tripartitná komisia pre reštitúciu menového zlata
Brusel – Paríž a Londýn – Washington
Kompenzácia za znárodnený majetok a US surplus
Širokopásová valcovňa a prípad Oatis
Majetok IBM v Československu a prípad Augstein
Praha vs. Štátny department do roku 1968
Postoj Washingtonu do roku 1980
Finále rokovaní v rokoch 1980 – 1982
Pražská operácia „Návrat 82“

Publikáciu si môžete zakúpiť na:

<https://ehistoria.sk/detail/ceskoslovenske-menove-zlato-1938-1982>

GINZBURG, Carlo. Sýr a červi: Svět jednoho mlynáře kolem roku 1600. Praha: Argo, 2022, 196 s. ISBN 978-80-2573807-8.

Publikácia *Sýr a červi* patrí medzi najväčšie skvosty modernej historickej literatúry. Jej hrdinom je „neznámy“ furlandský mlynár, ktorý sa vďaka svojim neortodoxným náboženským predstavám dostal na konci 16. storočia do stretu s pápežskou inkvizíciou. Vo svojej mysli si skonštruoval špecifické teologické predstavy, ktoré reflektovali tak stvorenie sveta ako aj pôsobenie Krista na pozemské bytie. Autor vo svojom texte použil úplne nový spôsob stvárňovania a písania historiografie, ktorý spolu so svojimi kolegami nazval mikrohistóriou.

Z obsahu:

Vesnice
První výslech
„Pomatenec“?
Z Concordie do Portogruara
„Říci hodně proti vrchnosti“
Archaická společnost
„Utiskují chudé“
„Luteráni“ a novokřtenci
Mlynář, malíř, šašek
„Názory (...) vydobyté z vlastní hlavy“
Vesničtí čtenáři
Tištěné stránky a „blouznivé názory“
Slepá ulička?
Chrám panen

Publikáciu si môžete zakúpiť na:

<https://ehistoria.sk/detail/syr-a-cervi>